

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Bendrosios psichologijos katedra

Ingrida Rudaitytė

Pedagoginės psichologijos studijų programa
Magistrinis darbas

**Gabių vaikų psichosocialinės adaptacijos ypatumai paauglystėje:
kokybinė analizė**

Darbo vadovas: doc. R. Barkauskienė

Vilnius 2009

TURINYS

Santrauka	3
Pratarmė	5
1. Įvadas	7
1. 1. Gabumų sąvokos samprata ir gabumų apibrėžimo problematika	7
1. 1. 1. Istorinė perspektyva ir šių dienų gabumų samprata	7
1. 1. 2. Šiame darbe naudojama samprata	9
1. 2. Gabių vaikų raidos ypatumai ir socialiniai emociniai sunkumai	10
1. 3. Psichosocialinė raida paauglystėje	14
1. 4. Gabių paauglių psichosocialinės adaptacijos ypatumai	16
1. 5. Tyrimo problema, tikslas ir uždaviniai	22
2. Tyrimo metodika	24
2. 1. Tiriamieji	24
2. 2. Tyrimo metodai	25
2. 3. Tyrimo eiga	26
2. 4. Duomenų tvarkymas	27
3. Rezultatai	29
3. 1. Rezultatų analizės kategorijos ir kodai	29
3. 2. Tiriamųjų požiūris į mokyklą	30
3. 3. Santykių su bendraklasiais apibūdinimas	32
3. 4. Geriausias draugas	34
3. 5. Santykiai su šeima	36
3. 6. Išskirtinis atvejis	37
4. Rezultatų aptarimas	39
Išvados	45
Literatūra	46
Priedai	51

SANTRAUKA

Gabių vaikų psichosocialinės adaptacijos ypatumai paauglystėje: kokybinė analizė

Dėl vyraujančio stereotipinio požiūrio, kad gabūs vaikai yra pakankamai protingi susidoroti su jiems kylančiais sunkumais, ilgą laiką Lietuvoje jie nesusilaukė reikiamo dėmesio. Nors nemažai autorių nurodo (Bland ir Sowa, 1994; Reis ir Renzulli, 2004; Richards, Encel ir Shute, 2003), kad gabieji taip pat gerai kaip ir kiti vaikai ar netgi geriau prisitaiko prie juos supančios psichosocialinės aplinkos, visgi duomenys šioje srityje labai prieštaringi – kito požiūrio atstovai (Webb, 1984; McCallister ir Nash, 1996; Fiedler, 1999) teigia, kad gabūs vaikai dėl tam tikrų savo asmeninių ir aplinkos ypatumų gali susidurti su rimtomis psichologinėmis problemomis, pradedant tokiais kaip nepritapimas prie bendraamžių, baigiant depresija. Kadangi tai ypatingų vaikų grupė, manome, kad įprastiniai kiekybiniai metodai išsamiam jų problemų tyrinėjimui gali būti netinkami, todėl gabių vaikų psichosocialinės adaptacijos paauglystėje ypatumams įvertinti pasirinkome kokybinį pusiau struktūruoto interviu metodą, leidžiantį į reiškinį pažvelgti tiriamojo akimis – kaip jis tai jaučia ir išgyvena. Taigi šio tyrimo tikslas – identifikuoti aukštais intelektualiais gebėjimais pasižyminčius paauglius ir įvertinti jų psichosocialinę adaptaciją mokykloje, tarp bendraamžių ir šeimoje.

Pirmiausia buvo įvertinti devyniolikos klasės auklėtojų nurodytų moksleivių intelekto koeficientai naudojant WISC-III skalę (Wechslerio intelekto skalė vaikams, 2002 m. adaptuota Lietuvoje), tada su nusistatyta aukštų gebėjimų kriterijų atitinkančiais tiriamaisiais buvo atliktas interviu. Išanalizavus surinktus duomenis, gauta, kad tyrime dalyvavusieji aukštų intelektualinių gebėjimų moksleiviai susiduria tiek su daugumai paauglių būdingomis problemomis, tiek su specifiniais sunkumais, kuriuos gali įtakoti šių vaikų išskirtinumas.

SUMMARY

The patterns of psychosocial adjustment of gifted adolescents: a qualitative analysis

For a long time gifted children in Lithuania did not get the needed attention to their problems. It may be due to the popular belief that gifted pupils are intelligent enough to cope with their problems on their own. Though quite a few researchers claim (Bland and Sowa, 1994; Reis and Renzulli, 2004; Richards, Encel and Shute, 2003), that gifted are as good as the rest of population or even better at dealing with their psychosocial environment, the data in this domain remain controversial – a number of investigators suggest (Webb, 1984; McCallister ir Nash, 1996; Fiedler, 1999), that intellectually gifted children may face serious psychological problems, such as failure to adjust to peer groups or even depression. As it is a group of exceptional children, we decided, that the usual quantitative methods would not be suitable to evaluate their problems comprehensively, so we chose a qualitative method of semi-structured interview to evaluate the patterns of gifted children's psychosocial adjustment in adolescence. It gives the opportunity to have a look at the phenomena through the respondent's eyes – the way he sees and feels it.

So the objective of this study is to identify those adolescents, who are highly intellectually gifted and to evaluate their psychosocial adaptation at school, in peer group and family.

First, the IQ's of nineteen pupils were assessed using WISC-III (Wechsler intelligence scale for children; in year 2002 adapted in Lithuania), then a semi-structured interview was performed with those, whose results met the criteria of high intellectual abilities. After the analysis of data was complete, the following results emerged: the participants of this study face the usual problems of adolescents as well as specific difficulties, influenced by their exceptionality.

PRATARMĖ

Išskirtinai aukštais gebėjimais pasižymintys individai ir jų ypatumai jau daugiau nei pusę amžiaus domina psichologus. Atliekami įvairiausi tyrimai, siekiant įvertinti gabių žmonių aukštų ir žemų pasiekimų priežastis (Barret, 1957), kognityvinių procesų ypatumus (Swanson, 1992), savęs aktualizavimo problemas (Karnes ir McGinnis, 1995), socialinį-emocinį vystymąsi (Webb, 1995) ir pan. Akivaizdu, kad gabūs vaikai yra nepaprastai vertingi visuomenei. Jie turi didžiulį potencialą dideliems pasiekimams ateityje, tačiau tai, ar gabus vaikas jį realizuos, daug priklauso nuo jo adaptacijos sėkmės. Kaip teigia J. Freeman (2005), labiausiai gabumams atsiskleisti trukdo sąlygų mokytis pagal individualią, vaiko gebėjimus ir interesus atitinkančią programą nebuvimas bei nepastebinti ir nesistengianti pastebėti vaiko gabumų aplinka (Freeman, cit. pg. A. Šimelionienė, 2008, p. 5). Daugelyje pasaulio šalių gabūs vaikai priskiriami ypatingų vaikų grupei, jiems taikomos specialios mokymo programos. Lietuvoje padėtis kol kas nėra labai palanki šiems vaikams. Tik pastaraisiais metais gabieji susilaukia vis daugiau specialistų dėmesio, o „iki 2002 m. Lietuvoje nebuvo standartizuotų metodikų, kuriomis būtų galima atpažinti gabius vaikus, nes kiti užsienio šalyse taikomi gabių vaikų atpažinimo metodai Lietuvos vaikams nebuvo pritaikyti“ (A. Šimelionienė, 5 p.).

Taigi, nepaisant to, kokie vertingi visuomenei gali būti aukštų intelektinių gebėjimų vaikai realizavę savo gabumus, ši problema susilaukia nepakankamai specialistų dėmesio. Dėl to galima būtų kaltinti vyraujančią stereotipinę mąstymą, kad gabūs vaikai yra pakankamai protingi, jog patys pasirūpintų savimi, kad jie neturi ir negali kelti problemų, kad jų aukšti gebėjimai savaime nulemia ir gerą psichologinį prisitaikymą prie supančios aplinkos. Tiesa, nemažai tyrėjų patvirtina tokias nuostatas (pvz., Bland ir Sowa 1994 metų straipsnyje kalba apie tai, kad gabių vaikų vidinės savybės bei aplinkos veiksniai pasižymi tokiomis charakteristikomis, kurios nulemia jų atsparumą, todėl šie vaikai puikiai susidoroja su daugeliu problemų), tačiau kaip teigia McCallister ir Nash, šių ir kitų panašių tyrimų rezultatus derėtų vertinti atsargiai, nes jie gali turėti keletą esminių trūkumų, susijusių su tiriamos imties pasirinkimu, tyrimo metodikų tinkamumu bei kitomis problemomis, dėl kurių gaunami rezultatai gali nevisiškai atspindėti realią situaciją, nes, kaip teigia autoriai, tyrimų duomenys ir realūs atvejai, pasitaikantys specialistų praktikoje, neretai prieštarauja vieni kitiems (McCallister, Nash, 1996). Taigi akivaizdu, kad toks vaiko ypatumas kaip itin aukšti intelektiniai gebėjimai negali niekaip neįtakoti arba įtakoti vien teigiamai jo santykį su artimiausia aplinka, jo savęs suvokimą ir vertinimą, santykius su bendraamžiais, mokytojais ir kt. Literatūra apie gabių vaikų socialinį-emocinį vystymąsi, jų psichosocialinę adaptaciją yra gausi, tačiau gana prieštaringa.

Trūksta nuoseklių ir sistemingų duomenų apie tai, kokiais ypatumais pasižymi šių vaikų psichosocialinė, emocinė raida tam tikrais vystymosi tarpsniais.

Šiuo tyrimu bus bandoma atskleisti, su kokiais sunkumais susiduria gabūs vaikai santykiuose su šeimos nariais, bendraamžiais, mokykloje, kaip įveikia įvairias problemas, susijusias su paauglystės laikotarpiu, kai vaikui itin reikšminga tampa susirasti referentinę bendraamžių grupę. Atliekant tyrimus su gabiais vaikais viena dažniausių problemų yra tinkamas gabumų operacinis apibrėžimas, nusakantis kriterijus, pagal kuriuos bus atsirenkami tiriamieji. Šiame darbe gabumų sąvoka bus vartojama kaip aukšto intelekto, matuojamo testo pagalba, sinonimas. Žinoma, toks pasirinkimas neišvengiamai įveda tam tikrus apribojimus, nes aukštų muzikinių ar kitokių meninių gebėjimų vaikai į šią kategoriją gali ir nepapulti, tačiau šiame tyrime didžiausias dėmesys bus kreipiamas į vaikus su aukštais bendraisiais intelektiniais gebėjimais. Aukščiau minėtų kintamųjų įvertinimui pasirinktas pusiau struktūruoto interviu metodas, nes jis leidžia į problemą pažvelgti giliau, iš vidaus, pamatyti, kaip ją suvokia pats vaikas. Taigi šio tyrimo prasmė ir tikslas – įvertinti, kaip patys gabūs paaugliai suvokia, išgyvena, jaučia ir įveikia patiriamus sunkumus adaptuojantis prie socialinės aplinkos. Kiekybiniai tyrimo metodai šiuo atveju tik leistų įvertinti, turi, ar ne, patiria ar ne kokius nors sunkumus, be to, jie gali būti nepakankamai jautrūs gabiųjų imčiai, todėl tinkamiausias kokybinis požiūris, leidžiantis į reiškinį pažvelgti tiriamojo akimis.

1. ĮVADAS

1. 1. *Gabumų sąvokos samprata ir gabumų apibrėžimo problematika*

Norint gilintis į gabių vaikų psichologiją, būtina išsamiai susipažinti su pačiu gabumų reiškiniu: kas laikoma gabumais, kaip kito ši samprata, kokiais ypatumais pasižymi gabūs vaikai bei jų psichosocialinė raida. Kadangi šiame darbe gabumai laikomi aukšto intelekto sinonimu, aptarsime ir tai, kaip anksčiau buvo suvokiamas ir kaip dabar traktuojamas aukštas intelektas, kokios kai kurių autorių nurodomos intelekto sudedamosios dalys, bei kaip šie dariniai siejasi tarpusavyje. Nepaisant to, kad daugybė autorių bandė pateikti teisingiausią sampratą, dar ir šiandien nėra vieningo apibrėžimo, o greičiau atvirkščiai – egzistuoja daugybė skirtingų sampratų. Todėl čia bus aptarta tik keletas pagrindinių šiuo metu dominuojančių teorijų.

Psichologijos žodynas gabumus apibrėžia kaip individualias psichologines žmogaus savybes, lemiančias vienokios ar kitokios jo veiklos sėkmę (Psichologijos žodynas, 1993). Kaip teigia E. Frydenberg, „gabaus vaiko apibrėžimas yra sociokultūrinis fenomenas, kuris varijuoja priklausomai nuo kultūros“ (1997, p. 154). Savo knygoje kalbėdama apie gabius vaikus ji siūlo tokią gabaus vaiko sampratą, : „gabūs yra tie, kurie rodo gebėjimus vienoje ar daugiau šių sričių: bendri intelektiniai gebėjimai, aukšti pasiekimai konkrečioje akademinėje srityje, kūrybinis, produktyvus mąstymas, lyderiavimas, menai ir psichomotoriniai gebėjimai“ (Frydenberg, 1997, p. 155).

Kadangi egzistuoja daugiau nei šimtas įvairių teoretikų siūlomų gabumų apibrėžimų, iš jų aiškiai galima išskirti tik tai, kad visi gabumus nusako kaip neginčytiną pranašumą prieš kitus bendraamžius. Anot Jovaišos (1993) gabumui būdinga tai, kad jis, nors iš dalies ir yra įgimtas, bet nėra nekintantis; gabumas gali kisti, kokybiškai vystytis praktinėje veikloje. Jei įgimti gabumai neplėtojami, nelavinami, jie negali pasireikšti. Gabumas – visų gebėjimų, įgytų mokantis ir dirbant, pagrindas (cit. pg. A. Šimelionienė, 2008, p. 6).

1. 1. 1. *Istorinė perspektyva ir šių dienų gabumų samprata*

Išskirtiniais intelekto gebėjimais pasižymintieji visada sulaukdavo žmonijos susidomėjimo ir šių gebėjimų atsiradimo aiškinimas gana smarkiai kito pradedant seniausiais laikais, kai gabumai buvo laikomi dievų dovana, baigiant šiuolaikinėmis multidimensinėmis intelekto teorijomis, paremtomis naujausiais tyrimais. Anot Ziegler ir Keller (Handbook of Giftedness, 2000, p. 5), tik su psichologijos aušra ir to pasekmėje išsivysčiusiais metodologiniais standartais, talentai ir gabumai

tapo labiau „prieinami“, apčiuopiami, galimi pamatuoti; jie buvo matomi kaip specifinių genetinių dispozicijų arba kaip mokymosi proceso rezultatas. Šiame etape ypatingą vaidmenį atliko Galton ir kiek vėliau Binet, kurių fundamentalūs įsitikinimai, kad gabumai gali būti pamatuoti ir kad žmonės gabumais skiriasi daugiau kiekybiškai, o ne kokybiškai, sukėlė tikrą revoliuciją gabumų sampratoje.

Per paskutinius dešimtmečius gabumų samprata pasikeitė iš vienadimensinės koncepcijos į daugiadimensinę pripažįstant vieno išsiskiriančio gebėjimo skirtingose srityse egzistavimą (Handbook of Giftedness, 2000, p. 213). Dažnas apibrėžimas, kuriuo remiasi nemažai empirinių tyrimų, sulygina gabumus su aukštu intelekto lygiu, tačiau tai tik dėl paprastumo atliekant atranką tyrimams. Pagrindinės teorijos, aiškinančios intelekto reiškinių ir dabartiniu metu susilaukiančios nemažai tyrėjų dėmesio, tai H. Gardner (1983) ir R. J. Sternberg pasiūlyti intelektinių gebėjimų modeliai. Jie praplėtė intelekto sampratą teigdami, kad toks intelekto matas kaip IQ yra nepakankamas žmonių gabumams apibūdinti. Pagal Gardner daugialypio intelekto teoriją, žmogaus intelektas yra daugialypis ir skirtingose veiklos srityse pasireiškia skirtingos intelekto rūšys. Mokslininkas pastebėjo, kad smegenų pažeidimai gali susilpninti vienus, bet nepažeisti kitų gebėjimų, todėl tikėtina, kad intelektą sudaro įvairūs atskiri dėmenys. Taigi apjungdamas turimas psichometrikos, kognityvinės psichologijos ir neuropsichologijos žinias, Gardner sukūrė sudėtinio intelekto teoriją, išskirdamas septynis skirtingus „intelektus“ arba gebėjimus:

1. Lingvistinis intelektas, į kurį įeina jautrumas žodžių prasmėms bei skambesiu ir kalba paremti atminties įgūdžiai;
2. Loginis-matematinis. Čia svarbų vaidmenį atlieka bendrieji loginiai ir specialūs matematinio mąstymo gebėjimai;
3. Erdvinis – svarbu tikslus erdvės suvokimas, erdvinė atmintis ir su tuo susiję mąstymo procesai;
4. Kūno-kinestetinis – įvairūs psichomotoriniai gebėjimai;
5. Muzikinis – muzikiniai gebėjimai;
6. Asmeninis – jautrumas, susijęs su savo paties jutiminiu pasauliu, jo suvokimu ir valdymu;
7. Tarpasmeninis – sugebėjimas suvokti kitų nuotaikas, poreikius, intencijas ir pan. (Handbook of Giftedness, 2000, p. 6).

Gardner teigia, kad visi žmonės turi keletą žinojimo formų ir kad individai skiriasi tarpusavyje šių intelektų stiprumu bei jų deriniu tiek dėl genetinių, tiek dėl aplinkos nulemtų priežasčių. Ir kultūriniai, ir raidos veiksniai įtakoja tai, kuris šių intelektų išryškėja, o biologinis komponentas nulemia polinkius bei jautrumą aplinkos poveikiams. Kiekvienas intelektų yra susijęs su atitinkamu gabumų tipu ir yra atskira sistema su savo specifine atminties, išmokimo bei

suvokimo forma. Taigi Gardner požiūriu, gabumai yra dažniausiai susiję su specifine sritimi, todėl kažkokių bendrų visoms sritims procesų paieška būtų bevaisė. Nors yra įrodymų, jog aukšto intelekto individai gali pasižymėti išskirtiniais gebėjimais keletose srityse, tačiau egzistuoja ir aukštesni procesai, kurie funkcionuoja visose srityse (Handbook of Giftedness, 2000, p. 213). Bendrai kalbant, daugybinio intelekto teorija žavi paprastumu, tačiau jos validumas nepakankamai empiriškai paremtas, dėl ko šios teorijos autorius ir susilaukė daugiausia kritikos.

R. J. Sternberg pritaria H. Gardner iškeltai daugialypio intelekto idėjai ir 1985 metais pasiūlo triarchinę intelekto teoriją. Sternberg į intelekto prigimtį žvelgia daug plačiau, nei dauguma ankstesnių tyrėjų. Be to, kad tam tikri protiniai mechanizmai yra reikalingi intelektinei veiklai, jis taip pat pabrėžia, kad į intelektą įeina dar ir adaptacija prie realaus pasaulio aplinkos. Tačiau jis išskyrė tik tris intelekto rūšis:

1. Analitinį intelektą, paprastai įvertinamą tradiciniais intelekto testais;
2. Kūrybinį intelektą, atsiskleidžiantį sėkmingai reaguojant į naujas situacijas ir kuriant naujas idėjas;
3. Praktinį intelektą – gebėjimą suprasti kasdienes praktines situacijas ir įveikti sunkumus. Šio intelekto dažnai reikia kasdieniame gyvenime ir jį dažniausiai sunku vienareikšmiškai apibrėžti (cit. pg. Šimelionienė).

Vėliau autorius su kolege pristatė straipsnį, kuriame aprašo tai, kaip modelis gali būti pritaikytas praktiškai gabių vaikų identifikavimui, mokymui ir įvertinimui bei aprašo šiuo modeliu paremtą projektą (Sternberg ir Clinkenbeard, 1995).

Nors Sternberg teorija yra visapusiškiausias intelekto sampratos modelis iš pasiūlytų iki šiol, ne visi tyrėjai priėmė jį besąlygiškai pozityviai. Siūloma, kad pirmiausia derėtų ištirti bazinius kognityvinius intelekto komponentus, o tik po to kalbėti apie aukštesnius konstruktus.

Apibendrinant galima teigti, kad nėra vieningos intelekto sampratos, tačiau daugiausia pritarimo ir dėmesio susilaukia naujausi modeliai, akcentuojantys intelektinių gebėjimų struktūriškumą.

1. 1. 2. Šiame darbe naudojama samprata

Kadangi šiame darbe didžiausias dėmesys kreipiamas ne į gabių vaikų intelektinius ypatumus, o į jų socialinę-emocinę gyvenimo sritį, čia bus pasitelkta empiriniuose tyrimuose dažnai pasitaikanti pozicija, kad gabumai yra tai, ką matuoja intelekto testai. Taigi ir šiame tyrime paauglių intelektas bus vertinamas WISC – III skalės pagalba, t.y., gabumai šiuo atveju bus siejami su išskirtinai aukštais intelektiniais gebėjimais, išryškėjančiais atliekant testo užduotis, nes tai viena

pagrindinių prieinamų metodikų intelektinių gebėjimų įvertinimui šiuo metu. Intelektas gali pasireikšti įvairiomis formomis, todėl, Wechslerio nuomone, intelektas nėra koks nors ypatingas konkretus gebėjimas, o bendra ir visuotinė objektyvi realybė, “visa apimantis individo gebėjimas veikti tikslingai, galvoti protingai ir efektyviai tvarkyti savo aplinką” (Wechsler, 1944, cit. pg. G. Gintilienė, p. 4).

Mokslinėje gabumų srities literatūroje nurodoma, kad pagal tokį aukštesnių nei vidutiniai gebėjimų apibrėžimą gali būti atrenkama nuo 1–2 iki 20 proc. tam tikroje srityje labiausiai pasižyminčių atitinkamo amžiaus vaikų. Anot Hallahan ir Kauffman (2003), vertinant gebėjimus normomis grįstais testais, gabiais laikomi tie vaikai, kurių rezultatai vienu arba dviem standartiniais nuokrypiais aukštesni už normos ribą (cit. pg. A. Šimelionienė, 2008, p. 6). Taigi šia samprata ir bus remiamasi atliekant tyrimą.

1. 2. Gabių vaikų raidos ypatumai ir socialiniai – emociniai sunkumai

Tam, kad aiškiau suvoktume, kas gali įtakoti gabių vaikų psichosocialinės adaptacijos ypatumus, svarbu išsiaiškinti tai, kaip vyksta šių vaikų raida – kas, kokie veiksniai gali įtakoti jų ypatingumą. Nors jau daugiau kaip amžių šis klausimas svarstomas tyrėjų, vieno atsakymo į jį nėra – egzistuoja bent keli požiūriai į tai, kas būdinga intelektualiai gabių vaikų raidai, kuo ji skiriasi nuo bendraamžių raidos. Dažniausiai anot Coleman ir Cross (2000) išskiriami tokie pagrindiniai požiūriai, kurių skirstymas paremtas tuo, ar gabių vaikų raida yra laikoma tokia pačia, ar skirtinga nuo raidos vaikų, kurie nepasižymi aukštais gebėjimais, t. y., ar gabių vaikų vystymasis pasižymi tik kiekybiniais, ar ir kokybiniais skirtumais, lyginant su likusių vaikų vystymosi ypatumais:

1. Universalus. Manoma, kad gabių vaikų raida yra tokia pati, kaip ir visų kitų, jai būdingi tie patys raidos etapai, kaip ir visiems vaikams, tik galbūt šie vaikai, dėl savo išskirtinių gabumų atitinkamas raidos stadijas pasiekia ir praeina greičiau, nei jų bendraamžiai. Šiai grupei priskiriamos Piaget, Ericksono, Maslow, Kohlberg teorijos, kurios vienodai gerai paaiškina visų vaikų pažintinę, asmenybės ir dorovinę raidą, nepriklausomai nuo šių vaikų intelektinių gebėjimų lygio.
2. Universalus su keliomis išskirtinėmis charakteristikomis. Šio požiūrio atstovai teigia, kad gabių vaikų raida yra tokia, kaip ir visų vaikų, tačiau pasižymi ir tam tikromis specifinėmis savybėmis. Žymiausias tokio požiūrio atstovas – Dabrowski. Jis išskirias tokius gabių vaikų raidos išskirtinumus kaip didesnę jaudrumą (overexcitability) – didesnis gebėjimas stipriau reaguoti į įvairius aplinkos ir vidinius stimulus, kas gabiems vaikams sukelia įtampą, kuri paskatina vystymąsi, ir

skirtingų raidos aspektų asinchroniškumą – tai, kad pavyzdžiui, intelekto ir socialinė raida yra ne tame pačiame lygyje. Taigi tokie jų išskirtiniai ypatumai specifiškai įtakoja šių vaikų raidą.

3. Neuniversalus. Teigiama, kad gabių vaikų vystymasis yra unikalus ir yra susijęs su konkrečia gabumų sritimi, kurios ribose ir vyksta (cit. pg. Coleman ir Cross, 2000).

Apžvelgus įvairių tyrėjų darbus, galima daryti išvadą, kad būtų sudėtinga ir turbūt neverta išskirti vienos ir vieningos gabių vaikų raidos teorijos, nes akivaizdu, jog universalios raidos kertiniai dėsniai pasireiškia ir gabių vaikų vystymesi, tačiau taip pat galime pastebėti ir išskirtinių gabių vaikų vystymosi charakteristikų, kurias toliau ir aptarsime.

Dabrowsky 1967 metais pasiūlė asmenybės teoriją, padėsiančią geriau suprasti gabius vaikus, kurios viena pagrindinių idėjų yra gabių vaikų didelis jaudrumas. Ši savybė yra apibūdinama kaip padidėjęs budrumas, suintensyvjė emocijos ir padidėję intelektinės ir/ar fizinės veiklos lygiai (cit. pg. International Handbook of Giftedness, p. 204). Ji taip pat yra pagrindinis raidos potencialo aspektas (Mendaglio ir Tillier, 1992). Jaudrumas gali pasireikšti keletose sričių – psichomotorinėje, intelektinėje, jutiminėje, vaizduotės ir emocijų:

- Psichomotorinis gabių vaikų jaudrumas pasireiškia aukštu energijos lygiu, todėl tokie vaikai dažnai būna judrūs, mėgsta užsiimti keliomis veiklomis vienu metu.
- Didesnis jaudrumas intelektinėje srityje pasireiškia šiais požymiais: gabūs vaikai yra labai smalsūs, dažnai domisi įvairiais dalykais, yra pastabūs, jiems būdingas greitas informacijos apdorojimas, jie lengvai ir greitai išmoksta.
- Gabiems vaikams būdinga turtingesnė jausminė patirtis, t. y. gabūs vaikai yra jautrūs grožiui, estetinėms daiktų savybėms.
- Vaizduotės srities jaudrumas literatūroje apie gabius vaikus vadinamas kūrybingumu. Jis pasireiškia gebėjimu nestandartiškai atlikti vieną ar kitą darbą, lakia vaizduote, gebėjimu fantazuoti, rasti daug įvairių vienos problemos sprendimo būdų.
- Emocinis jaudrumas pasireiškia didesniu jautrumu, labai intensyviomis emocijomis ir greita emocijų kaita (cit. pg. A. Šimelionienė, 40-41p.).

Žinoma, ne kiekvienas gabus vaikas būtinai pasižymės visų šių tipų jaudrumu, tačiau autorių dažniausiai minimas intelektinis ir emocinis jaudrumas, kaip teigama, būdingas daugeliui gabiųjų. Kitas autorių minimas gabių vaikų raidos ypatumas yra netolygumas arba asinchroniškumas. Tai gali būti skirtumai tarp pvz., gabių vaikų intelektinių gebėjimų lygio ir socialinės-emocinės raidos lygio.

Lovecky (1997) straipsnyje apie gabių vaikų moralinį jautrumą pabrėžia tai, kad gabūs vaikai ypač anksti ir ypač jautriai ima svarstyti įvairias moralines problemas. Toks moralinio vystymosi progresas gali sukelti stresą, nes vaikas abejos ar netgi nepaklus toms tradicijoms ir nuostatoms, kurias jo bendraamžiai seka besąlygiškai. Taip pat jie gali būti nepasirengę susitvarkyti emociškai su savo iškeliamomis idėjomis, pvz., su faktu, kad problema gali ir neturėti tinkamų sprendimų. Silverman (1994) teigia, kad kuo didesnis gabaus vaiko moralinis jautrumas ir raidos asinchroniškumas, tuo pažeidžiamesnis jis yra (cit. pg. Lovecky, 1997). Tačiau apibendrinama straipsnio autorė teigia, kad nors daliai gabių vaikų yra būdingas ankstyvas jautrumas kitų kančioms bei gilus ir įvairiapusis tokių sąvokų kaip teisingumas, sąžiningumas, užuojauta, suvokimas, nemažai gabių vaikų pasižymi tik vidutiniu moraliniu jautrumu, o taip pat yra ir tokių, kurie turi tik labai paviršutinišką minėtų sąvokų supratimą ir išlaiko jį gerokai iki paauglystės vidurio.

Nėra vienareikšmiškų duomenų, kad aukštesni kognityviniai gebėjimai nulemtų ankstesnę ir spartesnę moralės raidą, tapatumo susiformavimą, nes, kaip pabrėžia dauguma autorių, šiuose procesuose nemažą vaidmenį atlieka ne tik pasiektas kognityvinių gebėjimų lygis, bet ir tokie veiksniai, kaip įvairios vidinės individo savybės bei aplinkos sąlygos. Pavyzdžiui, Zuo ir Li (2001) atliko tyrimą, kuriame gilinasi į tai, kokią svarbą individualios vidinės gabių vaikų savybės turi šių vaikų identiteto formavimuisi. Autoriai gavo gana didelę įvairovę tarp tirtų gabių vaikų pasiekto tapatumo stadijų (buvo remtasi Marcia 1993 metais išskirtomis 4 tapatumo būsenomis – difuzijos, išankstinio sprendimo, moratoriumo ir, galiausiai, pasiekto tapatumo būseną). Jie teigia, kad tapatumo susiformavimui labai svarbios tokios asmeninės gabių vaikų savybės kaip atkaklumas, tikslingumas, troškimas tobulėti, bei pasitikėjimas savimi. Zuo ir Li (2001) teigia, kad identiškumo krizės laikas iš dalies yra apspręstas individo kognityvinio ir psichologinio pasirengimo svarstyti ir spręsti savo identiteto klausimus. Taigi formaliomis operacijomis paremtas mąstymas yra reikalinga, nors ir nepakankama sąlyga identiteto vystymuisi. Anot Porath (1997), gabių vaikų tapatumo formavimuisi nemažą svarbą turi savo gabumų ir gabumų apskritai suvokimas. Šis supratimas yra fundamentali gabios asmenybės savęs apibrėžimo dalis, todėl labai svarbu yra vaikui padėti suprasti savo gabumus ir išskirtinumą. Taigi atkreipdami dėmesį į tapatumo problemą, galime atrasti esmines aukštų pasiekimų ar nesėkmių priežastis.

Kitas literatūroje nemažai dėmesio susilaukęs gabių vaikų ypatumas – kai kurių gabių vaikų polinkis į perfekcionizmą, kas reiškia nepasitenkinimą skirtumu tarp įsivaizduojamo idealaus atlikimo ir suvokto savo realaus atlikimo lygio. Ši charakteristika dar yra apibūdinama kaip itin aukštų lūkesčių turėjimas savo atlikimui. Remiantis Lazarus (1993) pateikta įveikos teorija, galima paaiškinti, kodėl aukštų intelektinių gebėjimų vaikai galėtų būti linkę į perfekcionizmą. Anot autoriaus, gabių vaikų kognityvaus funkcionavimo pranašumas leidžia jiems anksčiau ir tiksliau

suvokti ir įvertinti socialinę aplinką sąveikos su ja metu, dėl ko net mažesni gabieji jau suvokia ir jaučia tiek savo vidinius lūkesčius, tiek išorinius, aplinkinių reikalavimus ir spaudimą; taigi gabieji gali imti per daug iš savęs reikalauti tobulumo ir tiesiogine prasme tapti savo gabumų įkaitais (cit. pg. H.J. Dalzell, 1998). Su tuo susiję daug problemų, tokių kaip aukštas streso lygis, nebaigti darbai – jei nepavyksta iš karto gerai padaryti, vengimas „sveikos rizikos“ situacijų – vengia priimti iššūkius dėl galimos nesėkmės baimės, perdėta savikritika ir pan. Nustatyta, kad 15–20 proc. asmenų, pasižyminčių aukštais intelektualiais gebėjimais, yra linkę į perfekcionizmą (Webb, 1994, cit. pg. A. Šimelionienė). Taigi aukštais intelektualiais gebėjimais pasižymintys vaikai, atlikdami įvairių veiklą stengiasi viską padaryti nepriekaištingai, dažnai savo darbus lygindami su suaugusiųjų darbais, ir, savaime suprantama, nusivilia savimi, jei randa trūkumų. Toks tobulumo poreikis kitiems gali atrodyti nesuprantamas.

Kita dažnai aptariama gabių vaikų charakteristika yra „daugiapotencialumas“ (angl. *multipotentiality*), kas reiškia tiesiog tai, kad nemažai gabių vaikų sekasi ne vienoje, o keletose sričių ir čia jie susiduria su sunkumais, nes tam, kad pasiekti aukštumą kiekvienoje šių sričių, reikia daug pastangų, laiko ir atsidavimo, o jeigu vaikas dar ir mėgins visose srityse viską atlikti tobulai, jis neišvengiamai patirs daugiau streso ir kitų neigiamų išgyvenimų.

Šie aptarti gabių vaikų poreikiai yra daugiau susiję su jų vidinėmis savybėmis, tačiau be šių, egzistuoja dar ir išorinės aplinkos, su kuria vaikas sąveikauja, nulemti poreikiai, pvz., poreikis jaustis priimtam, pripažintam, vienyti su kitais gabiais vaikais.

Nepritaikyti gabių vaikų poreikiams dėstomi dalykai ir mokymo metodai gali sukelti jų nuobodulį, frustraciją, o kartais ir pyktį, o tai galėtų būti pakankamos priežastys apsunktam prisitaikymui. Nors gabūs vaikai gali būti labiau pažengę kalbant apie socialinį suvokimą, tačiau gali būti ir kitų jų įgūdžių bei gebėjimų, kurie prisideda prie socialinės kompetencijos raidos. Kai kurie socialinės kompetencijos aspektai galėtų neigiamai koreliuoti su intelektu ir veikti prieš gabių vaikų turimus privalumus. Pavyzdžiui, aukštesni gabių vaikų lūkesčiai dėl jų populiarumo, socialinės galios ir socialinių problemų sprendimo gebėjimų gali būti nerealistiški ir sukelti dažnus nusivylimus socialinėse situacijose (McCallister ir Nash, 1996). Kiti autoriai (Tuttle ir Cornell, 1997) nurodo, kad vaiko išskyrimas šeimoje kaip gabaus gali paveikti jo santykius su broliais ir seserimis.

Kaip teigia Webb (1995), susidaro įspūdis, kad dauguma psichologų yra susipažinę tik su Terman 1925 metais atliktais gabių vaikų tyrimais, kurie apibendrina tai, kad gabūs vaikai turi žymiai mažiau socialinių ir emocinių problemų, nei bendra populiacija. Eksperimentiniai Terman tyrimų trūkumai ir dabartiniais tyrimais gaunami duomenys apie ryšius tarp gabumo ir depresijos, problemų su bendraamžiais bei broliais ir seserimis, suicido, žemo pasiekimų lygio, ir

delinkventiškumo leidžia daryti išvadą, kad specialistai turėtų atkreipti daugiau dėmesio į gabių vaikų problemas.

1. 3. Psichosocialinė raida paauglystėje

Paauglystė – tai gyvenimo tarpsnis tarp vaikystės ir suaugusiųjų amžiaus. Ji trunka nuo fizinio lytinio brendimo pradžios iki tol, kol pasiekama savarankiško suaugusiojo žmogaus socialinė padėtis. Plėtojantis paauglių mąstymo gebėjimams, tobulėja jų socialinis supratingumas ir moraliniai sprendimai, gebėdami mąstyti apie savo pačių ir kitų žmonių mąstymą, jo ypatumus, jie pradeda suprasti, ką kiti žmonės galvoja apie juos. Augant pažintiniams gebėjimams daugelis paauglių pradeda galvoti apie tai, kas yra idealu, ir tampa gana kritiškai visuomenės, savo tėvų ir savo trūkumų atžvilgiu (Myers, 2000, p. 107). Šiuo laikotarpiu formuojasi paauglio vertybių sistema, moralinės nuostatos bei tapatumas, kinta ryšys su tėvais, sustiprėja bendraamžių įtaka.

Prasidėjus paauglystei, pasikeičia vaiko mąstymas ir pasaulio, savo aplinkos suvokimas. Paauglystėje, anot Piaget, įžengiama į formaliųjų operacijų stadiją, dėl ko kokybiškai pakinta vaiko samprtvavimas. Dabar jis gali mąstyti abstrakčiomis sąvokomis, operuoti idėjomis (cit. pg. Žukauskienė, 2004, p. 302). Be to, šiam raidos etapui būdinga ir taip vadinamas paaugliškas egocentrizmas. Šis egocentrizmas skiriasi nuo priešoperacinei stadijai būdingo egocentrizmo – vaikas nepamano, kad visi žmonės galvoja taip, kaip ir jis. Anot D. Elkind, paauglys gerai supranta, kad kitų žmonių požiūriai ir nuomonės gali būti visiškai skirtingi, negu jo, tačiau „vietoje minties, kad visas fizinis pasaulis sukasi apie jį, jis pradeda manyti, kad yra visų aplinkinių psichologinio pasaulio centre“ (cit. pg. Žukauskienė, 2004, p. 305). Jis mano, kad visiems aplinkiniams ne mažiau nei jam pačiam svarbu ir įdomu, kaip jis atrodo, kaip elgiasi ir kad tie aplinkiniai gali taip pat kritiškai jį vertinti. Taigi jis jaučiasi ir elgiasi kaip aktorius, kuris nuolatos svarsto, kaip jis atrodo iš šalies. Toks savo kritiškas savo išvaizdos ir elgesio vertinimas neišvengiamai paveikia ir paauglio „aš“ vaizdą.

Teigiamas „aš“ vaizdas labai svarbus vaiko psichosocialinei adaptacijai. Jei savivertė neigiamą, vaikas visur yra linkęs matyti kliūtis. Tokie vaikai yra nerimastingi, nelengvai pritampa mokykloje, sunkiau bendrauja su bendraamžiais, prasčiau mokosi.

Vienas svarbiausių uždavinių, kuriuos turi įveikti paauglys šiuo laikotarpiu yra savo tapatumo suformavimas. Remiantis E. Erikson teorija, šios stadijos metu paauglys gilina savivoką, mėgindamas vaidmenis, vėliau derindamas juos ir taip siekdamas individualios tapatybės. Kitaip tariant, paaugliai stengiasi praeities, dabarties ir ateities galimybes sujungti į aiškesnį savivaizdį. Šį poreikį giliau save suvokti Erikson vadina „tapatybės paieška“ (cit. pg. Myers, 2000, p. 115).

Ieškodami savęs paaugliai išbando nemažai vaidmenų skirtingose aplinkose ir situacijose ir tik vėliau visi šie įvairūs „aš“ pamažu sujungiami į vientisą konstruklą. Kartais paaugliai paprasčiausiai perima savo tėvų vertybes, net nebandydami ieškoti alternatyvių sprendimų – to, kas jiems iš tikrųjų tiktų, kiti prisiima keletą prieštaraujančių vaidmenų, kas jiems sukelia tapatumo difuziją ir trukdo sėkmingai prisitaikyti bei funkcionuoti, nes jaučiama sumaištis, dar kiti susiformuoja neigiamą tapatumą – elgiasi priešingai, nei reikalauja aplinkiniai. Šiuolaikinis paauglys formuojantis tapatumui, išgyvena ypač sudėtingą laikotarpį, nes šių dienų pasaulyje viskas labai greitai kinta: tobulėja technologijos, labiau prieinama informacija, todėl greitai keičiasi socialinės normos ir vertybės. Tai, kas atrodė vertinga ir teisinga, siektina ir sektina jo tėvams, gal netgi vyresniesiems broliams ar seserims, jam jau gali atrodyti pasenę ir netinkama, tad toks paauglys nebeprisitiki suaugusiais (Žukauskienė, 2004, p. 315).

Daugelis autorių, remdamiesi savo tyrimais, nurodo, kad tai, kaip paaugliui pavyksta išspręsti tapatumo krizę, labai priklauso nuo visuomenės, šeimos ir draugų įtakos. Paaugliai, formuodami savo tapatybę, pradeda palaipsniui atsiskirti nuo tėvų ir šliejasi prie bendraamžių. Vakarų kultūroje paauglystė yra laikas, kuriam būdinga vis didėjanti bendraamžių ir mažėjanti tėvų įtaka, ypač srityse, susijusiose su asmeniniu skoniu ir gyvenimo būdu. Dauguma paauglių laisviau ir atviriau jaučiasi ir bendrauja su draugais, o ne su šeima (Larson ir Bradney, 1998, cit. pg. Myers, 2000, p. 117). Taigi paauglystės metu vaikas turi palaipsniui išsivaduoti iš priklausomybės nuo tėvų tam, kad galėtų save suvokti ir priimti kaip atskirą individą. Tai neretai tampa paauglio ir jo tėvų tarpusavio konfliktų priežastimi – vaikas reikalauja laisvės, o tėvai, galvodami apie jo gerovę, ją riboja.

Atitrūkę nuo šeimos paaugliai ieško naujų meilės ir prierašumo objektų tarp bendraamžių. Ypatingai šiame raidos tarpsnyje pritapimas prie bendraamžių grupės tampa labai svarbus. Su draugais jie jaučiasi individualybės, mokosi suprasti save ir kitus, konkuruoti, mokosi suaugusiųjų santykių, lavina socialinius įgūdžius. Paauglystėje ir vaikų draugystė pakinta. „Coleman paauglių draugystės raidą skirsto į tris etapus. 10 – 11 metų vaikai pradeda draugauti kartu žaisdami; draugu laikomas tas, su kuriuo patinka kartu žaisti. 14 – 15 metų vaikų draugystė labai pasikeičia – svarbi vieta tenka emocijoms ir sąmonei. Pasirinkimas, prisirišimas ir artimumas suprantamas gana vėlai. Šiuo laikotarpiu svarbiausias draugystės požymis yra abipusis pasitikėjimas. Šio amžiaus paauglys pagrindinėmis tikro draugo savybėmis laiko nuoširdumą, jautrumą ir pasitikėjimą, o nepriimtiniomis – atstūmimą ir išdavystę. 18 metų jaunuoliams pradeda vyrauti bendri interesai ir bendros veiklos siekimas, padidėja pakantumas individualiems skirtumams ir mažėja baimė būti draugų užmirštam“ (cit. pg. Žukauskienė, 2004, p. 322). Be to, egzistuoja skirtumai ir tarp mergaičių bei berniukų draugiškų santykių paauglystėje: berniukams būdingiau tai, kad jie bendrauja didesnėmis grupėmis,

o mergaitės atvirkesčiai – buriuojasi į mažesnes grupes ar poras, jų draugystei labiau būdingos emocijos, be to, berniukų draugiški santykiai orientuoti į bendrą veiklą, o mergaitėms svarbiau socialinis pasitenkinimas ir abipusis artimumas.

Dėl visų šių paauglystės metu vykstančių procesų, vaikas neretai patiria neigiamų išgyvenimų, su kuriais susidoroti dar neturi pakankamai įgūdžių. Kai tai užsitęsia ilgą laiką ir paauglys negauna paramos iš artimųjų, susiduriama su tokiomis problemomis, kaip paauglių depresija, suicidas bei nusikalstamumas. Anot Macfarlane, daugelis suaugusiųjų kalbėdami apie savo paauglystę vertina ją kaip sudėtingą laikotarpį, kuriam būdinga tai, jog būtinas bendraamžių pripažinimas, nuolat besikeičianti gyvenimo samprata ir didžiausias atitolimas nuo tėvų (cit. pg. Myers, 2000, p. 108).

Taigi paauglystėje individas turi įveikti tokias užduotis: išmokti efektyviai naudotis savo intelektualiais gebėjimais, atrasti asmenybės tapatumą, profesiskai apsispręsti, tapti psichologiškai nepriklausomas nuo tėvų, išplėtoti produktyvius santykius su bendraamžiais, suformuoti savo vertybių sistemą.

1. 4. Gabių paauglių psichosocialinės adaptacijos ypatumai

Psichosocialinė adaptacija apibūdinama kaip asmenybės ir socialinės aplinkos sąveika, padedanti optimaliai suderinti asmenybės ir grupės tikslus, vertybes. Šis prisitaikymo būdas skatina pažintinį asmenybės aktyvumą, socialinio statuso supratimą, asmenybės ir grupės identifikaciją.

Sėkmingos socialinės adaptacijos kriterijus priklauso nuo socialinės aplinkos ir joje dominuojančių vertybių. Skirtingos socialinės grupės ir pogrupiai kelia savo nariams skirtingus ir dažnai nesuderinamus reikalavimus. Teigiama, jog adaptacija interpretuojama kaip sunkus procesas, kadangi žmogus yra ne vienas, o dažniausiai kelių socialinių grupių (pvz., mokyklos klasė ir draugai), kurios pateikia skirtingus sėkmingos adaptacijos reikalavimus, atstovas. Taigi, tai, kas padeda gerai adaptuotis bendraamžių draugų subkultūroje, gali trukdyti adaptuotis mokykloje.

Apibūdinant mokyklą lankančio vaiko tokį pat elgesį, be minėtų įgūdžių, kalbama ir apie įvairių socialinių institucijų (pvz., šeimos, mokyklos, bendruomenės) taisyklių suvokimą ir laikymąsi, tinkamus tarpasmeninių santykių ir bendravimo grupėje įgūdžius, akademinį žinių taikymą. Taigi asmeniui vystantis adaptyvus elgesys sudėtingėja, daugėja įgūdžių, būtinų sėkmingam funkcionavimui. Ypatingai sunkus adaptavimasis būdingas paauglystėje. Paauglystė individo gyvenime yra „kritinis laikotarpis, kai vyksta pažinimo ir moralės sričių struktūrinės permainos, keičiasi ir psichologinė sritis“ (Vaičiulienė, 2004, p. 83).

Teigiama, kad socialinė ir emocinė vaikų adaptacija yra jų ugdymosi ir platesnės aplinkos funkcija. Jei ta aplinka yra nejautri jų poreikiams, atsiranda sunkios psichologinės problemos. Tad dauguma autorių pirmiausia pabrėžia mokyklos aplinkos svarbą (E. D. Fiedler, 1999, p. 418). Atstumtaisiais, neprisitaikiusiais prie aplinkos, dažnai tampa tie vaikai, kurie nesugeba sėkmingai integruotis į bendraamžių grupę arba neįstengia išlikti psichologiškai nepažeidžiamais priešiška nusiteikusiame ar asocialiame klasės kolektyve. Atstūmimas ir nepritapimas bendraamžių grupėse gali būti svarbiu asmenybės psichosocialinę adaptaciją neigiamai veikiančiu veiksniu. Kai tuo tarpu draugystė su panašaus gebėjimų lygio bendraamžiais gabiems vaikams sumažina išgyvenamą frustraciją ir atskirtumo jausmą (Freeman, 1985, cit. pg. H.J. Dalzell, 1998).

Seniai domimasi ir atliekami tyrimai siekiant nustatyti tai, kaip gabumai veikia psichosocialinę adaptaciją (S. M. Reis, J. S. Renzulli, 2004; R. Hoge, 1993; S. Luthar, E. Ziglar, D. Goldstein, 1992; J. Richards, J. Encel ir R. Shute, 2003; ir kt.). Čia išsiskiria kelios nuomonės: vieni teigia, kad gabieji savo pranašumų prieš bendraamžius dėka, gali ir puikiai prisitaiko prie juos supančios aplinkos reikalavimų, turi mažiau emocinių ir socialinių problemų. Kiti prieštarauja šiam požiūriui ir tvirtina, kad gabūs vaikai turi išskirtinių poreikių ir dėl tam tikrų savo ypatumų yra ypač jautri grupė psichosocialiniam sunkumams. Kaip minėta, psichosocialinė adaptacija dažniausiai suprantama kaip harmoningų santykių su aplinka sukūrimas. Ar ji bus sėkminga, priklauso tiek nuo tam tikrų asmenybės savybių, turimų bendravimo įgūdžių ir pan., tiek nuo aplinkos teikiamos paramos. Prisitaikymas prie aplinkos keliamų reikalavimų, prasmingų ir teikiančių abipusį pasitenkinimą tarpasmeninių ryšių su bendraamžiais užmezgimas ir išlaikymas, bendradarbiavimas daliai gabių vaikų nelengva užduotis. Jiems būdingi specifiniai bruožai ir aplinkinių priešiškus dažnai nulemia vienokias ar kitokias psichosocialinės adaptacijos problemas. Ypač svarbu lavinti vaiko gebėjimą sąveikauti su aplinka laikantis socialiai priimtų normų, suprasti kitų žmonių jausmus ir poreikius (A. Šimelionienė, 2008, p. 42).

Įvairių tyrimų apie gabių paauglių adaptaciją apžvalgų autoriai randa daug prieštaravimų šioje srityje; jie tai aiškina skirtumais apibrėžiant gabumus, pasirenkant instrumentus ir kitų metodologinių trūkumų buvimu (E. D. Fiedler, p. 417). Dauguma autorių pažymi, kad gabieji jaučiasi kitokie, besiskiriantys nuo bendraamžių, dėl ko gali nukentėti jų savivertė; jie yra linkę į perfekcionizmą ir persistengimą mokantis; jiems būdingi sunkumai santykiuose su bendraamžiais bei itin ankstyvas domėjimasis vertybėmis, jautrūs neteisybei ir šios psichosocialinės problemos pereina į suaugusiųjų amžių, t. y., iš jų „neišaugama“ (Lovecky, 1986). Taigi vieningo atsakymo į klausimą apie gabiųjų psichosocialinę adaptaciją nėra ir turbūt neverta jo ieškoti, nes gabieji – ne homogeniška populiacija, o ir pati adaptacija priklauso tiek nuo asmenybės savybių, tiek nuo aplinkos ypatumų, taigi vertingiau būtų išskirti tai, kokie apskritai sunkumai gali iškilti gabiesiems

jų poreikių neatitinkančioje aplinkoje ir kokie jų gali būti įtakojami tam tikrų pačių vaikų demografinių ar asmenybinių ypatumų.

Altman 1984 metais išskyrė penkis veiksnius – savybes, kurie, jo manymu, skiria gabius jaunuolius nuo likusios populiacijos ir gali būti specifiniai psichosocialinio distreso šaltiniais:

- Geresnis kognityvinis funkcionavimas;
- Bendravimas su vyresniais;
- Anksčiau prasidedančios raidos stadijos;
- Spartus vystymasis tose stadijose;
- Suvokimas, kad esi kitoks (cit. pg. E. D. Fiedler, 414 p.) .

Autorė kalba apie tokias specifines problemų sritis kaip žemi, neatitinkantys gebėjimų, pasiekimai, delinkventinis elgesys, iškritimas iš mokyklos (priežastys, kurias nurodo iškritę iš mokyklos gabūs jaunuoliai – mokykloje propaguojamas favoritizmas, spaudimas prisiderinti prie daugumos (conform), laisvės išreikšti savo individualumą trūkumas). Sadowski (1987) šia tema atliko tyrimą su penkiais, iš mokyklos iškritusiais gabiaisiais, kurie nurodė panašias priežastis: šališkos (biased), slegiančios ir pasenusios, neatitinkančios šių dienų situacijos, mokyklos taisyklės ir bendras apleistumo, vienišumo jausmas (cit. pg. E. D. Fiedler, 420p.). Kiti autoriai nurodo, kad netgi tarp tokių probleminių grupių kaip bandę nusižudyti ir sergantys depresija yra žymiai didesnis gabių jaunuolių skaičius, negu galima būtų tikėtis.

Leroux (1986) išskiria tokius rizikos faktorius:

- Keliami aukšti reikalavimai sau;
- Atskirtumo nuo bendraamžių grupės jausmas;
- Intensyvios emocinės reakcijos santykyje su papildomu spaudimu ir stresu, lydinčiu buvimą gabiu (cit. pg. E. D. Fiedler, 421 p.).

Kitos autorės, C.A.Tomlinson ir M.Murphy, apibendrinamos problemas, su kuriomis gali susidurti gabus vaikas mokykloje, kalba apie tokius niuansus:

- Poreikis abiejų – ir pasiekti, ir priklausyti. Kaip teigia autorės, vidurinėse klasėse paaugliai ima labai skirti suaugusiųjų lūkesčius ir reikalavimus bei bandymą jiems įtikti nuo bendraamžių. Gabūs moksleiviai gali staiga suvokti, kad bandydami būti geručiais suaugusiesiems, jie aukoja bendraamžių pritarimą, jei ir toliau sieks mokslo aukštumų, taigi išskyla konfliktas.
- Netolygios (asinchroniškos) raidos įveika. Gabūs vaikai gali kalbėti kaip suaugusieji lyginant su jų bendraamžiais, todėl mokytojai gali imti tikėtis iš jų ir suaugusio žmogaus elgesio. Tokie vaikai gali būti anksti subrendę verbaliai, bet

nebrandūs fiziškai ir emociškai, o tie, kurie labai save įsisąmoninę, gali jausti frustraciją dėl tų savojo „aš“ dalių, kurios nedera kartu, neįsikomponuoja į bendrą vaizdą.

- Gyvenimas su padidintu jautrumu. Kai kurie gabieji, nors ne visi, yra itin jautrūs aplinkiniam pasauliui. Jie gali itin jautriai reaguoti į neteisybę ar nelygybę mokykloje ar apskritai aplinkiniame pasaulyje. Jie mato, išvelgia problemas, kurias norėtų pataisyti, pakeisti, tačiau kartu ir suvokia, kad neturi reikiamų įgūdžių. Taip pat tokie vaikai gali perdėtai reaguoti į suaugusiųjų lūkesčius jų atžvilgiu, bijoti juos nuvilti ir ypatingai – kritiką.

- Efektyvių mokymosi ir organizacinių įgūdžių trūkumas. Žemesnėse klasėse jie nepatiria didesnių mokymosi iššūkių ir sėkmę bei aukščiausią įvertinimą pasiekia per daug nesistengdami ir nesimokydami. Todėl neįgyja įgūdžių, kaip priimti ir įveikti iššūkius bei sunkumus vyresnėse klasėse, kai jau pergalė ne taip lengvai pasiekama.

- Tobulumo vaikymasis. Kai vyresnėse klasėse ne visada pavyksta iš visų dalykų gauti aukščiausius įvertinimus, šie vaikai gali pasidaryti pikti ant mokytojų ar patys ant savęs, kas ilgainiui gali vesti net į depresiją ir valgymo sutrikimus.

- Troškimas išmokti daugiau. Kai mokykloje gaunamos žinios jiems atrodo nepakankamai išsamios, nuodugnios, jie gali jaustis suvaržyti ir tapti neramūs, maištingi pamokų metu.

- Buvimas gabiu daugelyje sričių. Tai gali tapti prakeikimu paaugliams, siekiantiems identiškumo. Sunku apsispręsti, kur sutelkti dėmesį, nes visur – neįmanoma.

- Jautimasis kitokiu. Paaugliams svarbiausia tampa pritapti, taip pat ir gabiems, kurie jaučia, kad su savo žinių troškimu nepritampa prie likusių vaikų, kurie gali manyti, kad šie per daug klausinėja, per daug mokosi ir apskritai yra nuobodūs „moksliai“.

Coleman 1985 metais išskyrė ir apibrėžė gabumų stigmatos sąvoką, kuri remiasi trimis pagrindiniais teiginiais: kad gabūs vaikai trokšta normalių socialinių interakcijų; kad jie supranta, jog kiti juos vertins skirtingai, kai sužinos apie jų gabumus; kad gabūs vaikai išmoksta kontroliuoti informaciją apie save tam, kad palaikytų normalius socialinius santykius. Skirtingai nei tam tikros kitos, matomos stigmatizuojančios savybės, gabumai yra tik potencialiai stigmatizuojantys – jie gali būti užmaskuojami ar paslepiami. Atlikti tyrimai rodo, kad gabūs paaugliai, kurie jautė potencialiai stigmatizuojančią gabumų grėsmę, stengiasi kontroliuoti informacijos apie save prieinamumą

kitiems (pvz., mokyklinio testo rezultatai), tačiau taip pat aišku, kad tai būdinga ne visiems gabiems paaugliams (Handbook of Giftedness, 2000, p. 209).

Kitas įdomus reiškinys, minimas gabųjų literatūroje – taip vadinamas „didelės žuvelės mažame tvenkinyje“ efektas. Jis reiškia tai, kad „akademinių „aš“ suvokimui palankiau būti didele žuvele mažame tvenkinyje (gabūs vaikai įprastose klasėse), negu būti maža žuvele dideliame tvenkinyje (atrinktų gabųjų klasė)“ (M. Zeidner ir E. J. Schleyer, 1999). Kitais žodžiais tariant, atrinktas mokinys į specialią gabųjų klasę vaikas jausis tik vienas iš daugelio, o ne išskirtinis kaip įprastoje klasėje.

Tačiau gabieji labai skiriasi tarpusavyje ir nebūtinai visi susidurs su sunkumais. Egzistuoja tiek išoriniai, tiek vidiniai veiksniai, padedantys gabiesiems prisitaikyti. Kaip teigia E. Frydenberg, skatinanti aplinka mokykloje, šeimoje, bendraamžių grupėje ir visuomenėje, įgalina talentą plėtotis (1997, p. 157). Ji išskiria tokius teigiamus veiksnius:

- Su aukštais bendrais intelektualiais gebėjimais jie greičiau mokosi, geriau mokosi ir KITAIP mokosi. Jie yra smalsūs, gali manipuliuoti sudėtingomis sąvokomis ir abstrakcijomis ir dažnai jų aukšti verbaliniai gebėjimai;
- Gabumai realizuojami per įgimto potencialo sąveiką su skatinančia aplinka. Turi būti tinkamai ir laiku paskatinama.
- Ne intelektualiniai veiksniai, tokie kaip energija, pastangos, motyvacija, noras rizikuoti, atkaklumas, sveikata, savęs vertinimas prisideda prie sėkmės.
- Skatinanti artimiausia socialinė aplinka.
- Atsitiktinumas/sėkmė.

Csikszentmihalyi su kolegomis (1993) išskiria, kad gabūs jauni žmonės turi:

- Įgūdžius, kurie jų kultūroje laikomi naudingais.
- Asmenybės bruožus: susikaupimas, atvirumas patirčiai ir suvokimas.
- Išmokus įpročius, kurie prisideda prie gabumų vystymo (pvz., mažiau laiko skiria draugams, bendravimui, daugiau – mokymuisi, naujų žinių įgyjimui). Labiau pasižymi vienišumu, nei įprasti paaugliai. Tačiau jų šeimos yra labiau psichologiškai palaikančios – su jomis jie daugiau laiko ir praleidžia.
- Konservatyvesnis požiūris į lyčių santykius. Suvokia konfliktą tarp darbo ir bendraamžių santykių.
- Geresnis santykis su mokytojais, kurie juos paremia (jeigu paremia) ir sukuria sąlygas pasitenkinimą teikiančiam įsitraukimui į mokslus (cit. pg. E. Frydenberg, 160 psl.).

Anot Cross ir kolegų (1991), dažna prisitaikymo gabiųjų strategija – kamufliažas. Gabūs vaikai, norėdami neišsiskirti iš bendraamžių grupės, lengviau pritapti maskuoja savo gebėjimus klasėje: bendrauja su negabiais, kvailai juokauja ir klausia kvailų klausimų, skundžiasi, kad testas sunkus, šaiposi iš kitų gabių, neina savanoriais atsakinėti, klausia klausimų, į kuriuos žino atsakymus, abejingai reaguoja į savo pasiekimus (cit. pg. E. Frydenberg, 161 psl.).

Nepriklausomai nuo lyties, išsiskiria tokie padedantys prisitaikyti veiksniai:

- Bendraamžių grupė, kuri suteikia galimybę būti tarp tokių, su kuriais gali dalintis idėjomis ir pomėgiais.
- Mokyklos aplinka, kuri rūpinasi šių vaikų poreikiui stimuliacijai ir iššūkiams.
- Šeimos aplinka, kuri suteikia paramą ir galimybes jiems siekti savo tikslų, pomėgių ir aspiracijų (E. Frydenberg, 164 psl.).

Kitai tariant, dauguma tyrėjų kaip esminius veiksnius geram gabių vaikų psichosocialiniam prisitaikymui nurodo svarbiausių paauglių gyvenime aplinkų – mokyklos, šeimos ir bendraamžių grupių – paramą, palaikymą ir atitikimą vaiko poreikiams, būtent – iniciatyvos ir originalių idėjų raiškos skatinimą, sąlygų toms idėjoms plėtotis, sudarymą ir vaiko unikalumo suvokimą bei priėmimą jo tokio, koks jis yra.

Tyrimai rodo, kad iškilus problemoms, sunkumams, gabūs paaugliai dažnai kaip įveikos strategiją naudoja sunkų darbą, kai tuo tarpu jų bendraamžiai dažniau yra linkę atsigrežti į artimus santykius ir pagalbos sulaukti iš jų. Ir apskritai, gabūs mažiau, negu kiti vaikai tikisi, kad kažkas pavyks savaime, pasiseks ir labiau tiki, kad daug galima pasiekti ir daug išspręsti sunkiu darbu. Gal todėl, kaip aiškina E. Frydenberg, jie mažiau investuoja į artimus draugus ir artimus santykius ir už tą sunkų darbą sumoka asmeninę kainą (172 p.).

Atlikti tyrimai patvirtina, kad yra specifinių veiksnių, susijusių su psichosocialinės srities skirtumais tarp lyčių, lydimų kultūrinių lūkesčių (E. D. Fiedler, 421 p.). Schwartz (1980) išskyrė tris pagrindinius barjerus aukštais intelektualiais gabumais pasižyminčioms merginoms: lyties vaidmens stereotipai; konfliktas tarp visuomenės ir artimos aplinkos lūkesčių ir reikalavimų joms kaip gabioms mokinėms ir kaip moteriškos lyties atstovėms; sėkmės baimė (E. D. Fiedler, 422 p.). H. J. Dalzell (1998) taip pat pritaria, kad gabios moteriškos lyties atstovės gali susidurti su daugybe kliūčių. Anot autorės, sunkumai prasideda paauglystėje: kai gabiems jaunuoliams prasidėjus paauglystei išauga pasitikėjimas savimi ir savo vertės jausmas, gabioms paauglėms šie jausmai sumažėja. Paauglystėje gabios merginos tampa dar labiau perfekcionistiškos ir dar labiau pažeidžiamos. Jau ankstyvoje socializacijoje ryškios tendencijos perteikti mergaitėms jų, kaip teikiančių globą ir rūpestį, rolę, o paauglystės metu dar ir padidėja spaudimas atitikti lyties vaidmens stereotipus. Anot Gilligan, merginos didžiausią dėmesį skiria santykiams, todėl paauglės

net priimdamos sprendimus vadovaujasi „rūpinimosi etika“. (cit. pg. H. J. Dalzell, 1998). O dabar ryški ir tokia tendencija, kad merginai gera išvaizda, o ne akademiniai pasiekimai užtikrins sėkmę, populiarumą ir pritarimą. Taigi akivaizdu, kad gabios mergaitės, pasiekę paauglystės amžių, gali susidurti su nemažu konfliktu tarp noro pritapti bei sulaukti bendraamžių pritarimo ir tarp savo poreikio aukštiesiems akademiniam pasiekimams. Tokia situacija – potencialas įvairiems emociniams ir socialiniams sunkumams kilti ir kliūtis psichosocialinei adaptacijai. Juo labiau, kad empiriniai duomenys patvirtina ir skirtingą bendraamžių požiūrį į gabų vaiką ir į gabią merginą: Luftig ir Nichols 1998 metais atliko tyrimą, kuriame buvo vertinamas gabių vaikų socialinis statusas lyginant su gabumais nepasižyminčiais berniukais ir mergaitėmis. Gauta, kad iš visų keturių grupių gabūs berniukai buvo populiariausi, kai tuo tarpu gabios mergaitės buvo mažiausiai populiarios.

Taigi nemažai autorių sutinka, kad egzistuoja lyčių skirtumai tarp to, kaip gabūs paaugliai – vaikinai ir merginos – suvokia savo mokymosi aplinką bei savo gebėjimus, galėjimą sėkmingai joje funkcionuoti – tvarkytis joje, ją valdyti. Paklusnumas, konformiškumas ir priklausomumas, padedantys gabiosioms sėkmingai funkcionuoti mokykloje, gali atsisukti prieš jas vyresniame amžiuje ir konkurencingame darbo pasaulyje. Iš merginų tikimasi, kad jos bus santūrios, pareigingos, atsakingos, neišsišoks, kai tuo tarpu į vaikų tokių elgesį žiūrima atlaidžiau – iš jų ir tikimasi agresyvesnio dalyvavimo diskusijose, kitaip žiūrima į jų išsisokėlišką elgesį.

1. 5. Tyrimo problema, tikslas ir uždaviniai.

Akivaizdu, kad nepaisant nemažo psichologų susidomėjimo gabiais vaikais ir jų problemomis, kalbant apie šių vaikų psichosocialinę adaptaciją tam tikrais raidos tarpsniais, lieka daug neatsakytų klausimų. Autoriai nesutaria, ar aukšto intelekto vaikai dėl savo išskirtinių kognityvinių gebėjimų ir kitų ypatumų geriau prisitaiko prie juos supančios aplinkos, ar atvirkščiai - sunkiai prisitaiko, jaučiasi vieniši, nepritapę bei patiria įvairių kitų psichosocialinių sunkumų. Dėl skirtingų tyrimuose naudojamų gabumų apibrėžimų, specifinės gabųjų imties ir kitų metodologinių trūkumų, skirtingi autoriai netgi atlikdami panašų tyrimą gauna prieštarigus rezultatus. Mūsų manymu, ne taip svarbu gauti apibendrintas, visai gabųjų imčiai pritaikomas išvadas šiuo klausimu, nes ir patys gabieji labai skiriasi tarpusavyje (kai kurie tyrėjai tai suvokę bando lyginti labai aukšto ir aukšto intelekto vaikų grupes (Norman, Ramsay ir kiti, 1999), skirtingomis psichologinėmis charakteristikomis pasižyminčius vaikus (Cross ir Coleman, 1995) ir pan.); svarbiau šiuo atveju išsiaiškinti, su kokiomis problemomis *gali* susidurti skirtingi gabūs vaikai tam tikroje aplinkoje (jiems nepalankioje ir palankioje mokymosi aplinkose bei šeimoje ir tarp bendraamžių). Taigi šio

tyrimo tikslas – atskleisti gabių paauglių psichosocialinės adaptacijos jiems svarbiausioje aplinkoje (mokykloje, tarp bendraamžių ir šeimoje) ypatumus taikant kokybinio tyrimo metodą:

- patikrinti, ar pasitvirtins tai, kad dauguma jų jausis geriau tarp panašių į save ar pasireikš kai kurių autorių nurodomas „didelės žuvelės mažame tvenkinyje efektas“ – tai, kad atsidūrę tarp tokių pačių, tarp kurių per daug neišsiskiria ypatingais gebėjais, nes visi gabūs, jausis prasčiau. Pasirinkta tiriamųjų imtis leis įvertinti šį efektą, nes tai vaikai, kurie tik pirmi metai kaip perėję į gimnaziją iš bendrojo lavinimo mokyklų.
- išskirti problemas, su kuriomis susiduria gabieji savo socialinėje aplinkoje Lietuvos kultūriniame kontekste ir patikrinti, ar bus kokių skirtumų tarp šios tiriamųjų imties vaikinų ir merginų pasisakymų.

Uždaviniai:

- Atrinkti ir įvertinti mokytojų nurodytų potencialių gabiųjų realų intelekto rodiklį.
- Interviu pagalba surinkti duomenis apie tiriamųjų psichosocialinę patirtį mokykloje, šeimoje bei bendraamžių grupėje.
- Išanalizuoti gautus duomenis ir išskirti paauglių minimus jų adaptacijos ypatumus bei palyginti merginų ir vaikinų grupes šiais klausimais.

2. TYRIMO METODIKA

2. 1. Tiriamieji

Tiriamieji pirmiausia buvo atrinkti vienoje Vilniaus miesto gimnazijų, remiantis auklėtojų nuomone apie jų gabumus. Keturių klasių auklėtojos nurodė po 4-6 vaikus savo klasėje, kurie jų manymu yra intelektualiai gabūs ir tai atsispindi jų mokymosi rezultatuose ir/arba kitoje veikloje pamokų metu. Šiems jaunuoliams buvo pasiūlytas intelekto koeficiento įvertinimas bei galių ir sunkumų, išryškėsiančių vertinimo metu, paaiškinimas, o vėliau, jei prireiks, su jais bus atliktas interviu. Visi, išskyrus dvi merginas, sutiko dalyvauti tyrime. Taigi pirmame tyrimo etape dalyvavo devyniolika 15-16 metų paauglių: 10 merginų ir 9 vaikinai.

Antrajam etapui buvo atrinkti 13 aukštais intelektualiais gebėjimais pasižyminčių vaikų: 7 merginos ir 6 vaikinai. Tiriamųjų amžius, lytis ir IQ balai nurodyti žemiau (1 lentelė).

1 lentelė. Antro tyrimo etapo tiriamųjų amžius, lytis ir IQ balai

Tiriamasis	Lytis	Amžius	IQ	VIQ	NIQ
V-1	Vaikinas	15 metų 9 mėnesiai	129	141	110
V-2	Vaikinas	15 metų 11 mėnesių	138	145	130
V-3	Vaikinas	16 metų 1 mėnuo	132	136	124
V-4	Vaikinas	15 metų 5 mėnesiai	138	140	133
V-5	Vaikinas	16 metų 2 mėnesiai	130	124	134
V-6	Vaikinas	15 metų 10 mėnesių	132	136	124
M-1	Mergina	16 metų 2 mėnesiai	131	143	110
M-2	Mergina	15 metų 4 mėnesiai	130	135	119
M-3	Mergina	15 metų 1 mėnuo	131	130	130
M-4	Mergina	15 metų 6 mėnesiai	130	134	121
M-5	Mergina	15 metų 5 mėnesiai	120	134	97

M-6	Mergina	16 metų 1 mėnuo	130	125	133
M-7	Mergina	15 metų 11 mėnesių	131	135	121

Pastaba: tyrimui atrinkti ir du tiriamieji – V-1 ir M-5, kurių bendras IQ rodiklis nesiekia 130 balų, tačiau jų VIQ viršija šią normą ir reikšmingai skiriasi nuo NIQ, tad šiuo atveju apie bendrą rodiklį kalbėti nėra prasmės.

2.2 Tyrimo metodai

Gabių vaikų atrankai buvo pasirinkta Wechslerio intelekto skalė vaikams – trečias leidimas (Wechsler, 1992). Tai individualus klinikinis testas, skirtas įvertinti vaikų nuo 6 iki 16 metų intelektinius gebėjimus. WISC –III sudaro 13 subtestų, kuriais matuojami skirtingo intelekto funkcionavimo aspektai (cit. pg. G. Gintilienė, 2002, 1 p.):

1. Paveikslėlių užbaigimas.
2. Informacija.
3. Kodavimas
4. Panašumai.
5. Paveikslėlių išdėstymas.
6. Aritmetika.
7. Kubelių kompozicija.
8. Žodynas.
9. Objektų surinkimas.
10. Supratingumas.
11. Simbolių paieška.
12. Skaičių eilė.
13. Labirintai.

Kadangi verbaliniam, neverbaliniam ir bendram intelekto koeficientui apskaičiuoti naudojama tik penkių verbalinės skalės ir penkių neverbalinės skalės subtestų rezultatai, šiame tyrime paskutiniosios – labirintų – užduoties tiriamiesiems nebuvo pateikta. Simbolių paieškos ir skaičių eilės užduotys buvo pateikiamos tik tam, kad galima būtų įvertinti tiriamojo stipriąsias ir silpnąsias intelektinių gebėjimų puses.

Paprastai ši intelekto skalė yra naudojama psichologinio įvertinimo tikslais, kai yra priimami sprendimai dėl vaiko ugdymo planų bei programų ar siuntimo į specialias ugdymo įstaigas

ir kai svarbu nustatyti moksleivių specialaus ugdymo poreikius, o taip pat plačiai taikoma klinikiniam ir neuropsichologiniam vaiko įvertinimui bei mokslinio tyrimo tikslais. Lietuvos vaikų imties tyrimu nustatyta, kad testas yra ir patikimas, ir validus, o gauti juo gauti intelektinių gebėjimų įverčiai gana stabilūs.

Pusiau struktūruotas interviu, kurio pagalba renkami duomenys apie įvairius tiriamųjų psichosocialinės adaptacijos aspektus.

Instrukcija tiriamajam: “Dabar norėčiau tau užduoti keletą klausimų apie tai, kaip tau sekasi sutarti su draugais, tėvais, bendraklasiais ir mokytojais, kaip pats (pati) vertini šiuos santykius ir savo vaidmenį juose. Pasakok viską, kas tau atrodo svarbu, nes man viskas labai įdomu“.

Baziniai interviu klausimai:

1. Papasakok, ką manai apie mokyklą.
2. Papasakok apie savo bendraklasius.
3. Papasakok apie savo šeimą.
4. Papasakok apie savo geriausią draugą/ draugus.

Be to, pradedant interviu pirmiausia buvo užduodamas apšildantis klausimas: “kaip galėtum pristatyti save nepažįstamam žmogui?”, o interviu pabaigoje “magiškas” klausimas: “Ko norėtum sau palinkėti?” (pasiremta S. Girdzijauskienės kokybinio tyrimo metodiniais nurodymais, 2006).

2.3 Tyrimo eiga

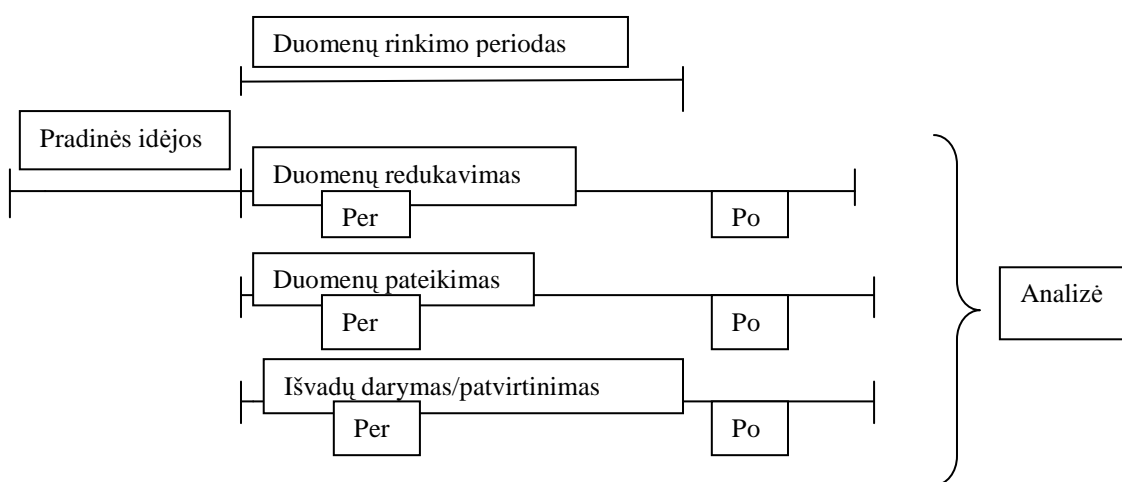
Kaip minėta, pirmiausia keturių pirmų gimnazijos klasių auklėtojų buvo paprašyta pagalvoti ir nurodyti keletą jų manymu didžiausiais intelektiniais gebėjimais pasižyminčių vaikų. Auklėtojų išrinktiems vaikams buvo pasiūlytas intelekto koeficiento, jų galių ir sunkumų įvertinimas mainais už sutikimą dalyvauti sekančiame tyrimo etape. Sutikę dalyvauti ir gavę tėvų raštiškus sutikimus vaikai buvo individualiai vertinami WISC-III. Visiems vertintiems vaikams buvo paskirtas kitas susitikimas, kurio metu buvo atliekamas interviu bei pristatomi ir aptariami vertinimo rezultatai. Iš devyniolikos vertintųjų trylikos vaikų rezultatai atitiko atrankos kriterijų (bendro ir/arba verbalinio ir/arba neverbalinio (kai skirtumas tarp rodiklių reikšmingas) intelekto koeficientas lygus arba yra aukštesnis nei 130 balų). Su jais ir buvo atliekamas interviu, prieš tai supažindinant su pagrindiniu tyrimo tikslu, informuojant apie tai, kad pokalbis bus įrašomas diktofonu bei apie konfidencialumo užtikrinimą panaudojant duomenis.

2.4 Duomenų tvarkymas

Pirmiausia visi interviu gauti duomenys buvo transkribuoti ir perkelti ant popieriaus. Tada, remiantis išskirtais bendraisiais turinio analizės principais, buvo atlikta tyrimo rezultatų analizė. Ją sudarė šie etapai (pg. A. Coffey ir P. Atkinson, 1999, p. 21):

1. Kodų priskyrimas interviu duomenims.
2. Pagrindinių temų, idėjų išskyrimas – visų duomenų pertvarkymas juos redukuojant į galimus analizuoti prasminius vienetus, kategorijas.
3. Pasižymėjus išskirtas temas, kategorijas, dar kartą peržvelgti duomenis, ieškant kitų frazių, idėjų, kurias galima priskirti turimoms temoms arba turimų temų keitimas naujomis, labiau atspindinčiomis duomenis.
4. Turimų temų, kategorijų, duomenų segmentų tolesnė analizė ieškant galimų tarpusavio ryšių, panašumų, skirtumų, tendencijų ir pan.
5. Palaipsnis apibendrinimų, apimančių ryškėjančias tendencijas, schemas, išskyrimas.
6. Tikrinimas ir priešpastatymas gautų apibendrinimų su turimomis teorinėmis žiniomis.

Schematiškai šį procesą galima pavaizduoti taip:

2 pav. Duomenų analizės komponentai: tėkmės modelis (pg. M.B. Miles ir A.M. Huberman, 1994, 10 p.)

Autorių siūlomo modelio esmė ta, kad duomenys tvarkomi ne nuosekliai, vienas žingsnis po kito, bet cikliška. Prieš pradėdant kokybinį tyrimą, pirmiausia generuojamos pradinės idėjos: ką ir kaip norima tirti, kokiais aspektais, peržvelgiama literatūra tuo klausimu. Tada vyksta duomenų rinkimas, trunkantis tam tikrą laiko tarpą – kelias savaites, mėnesį ar daugiau, kurio metu gaunami duomenys iškart tvarkomi juos redukuojant į tokius prasminius vienetus, kurie pilnai atspindėtų tiriamųjų išsakytas mintis ir kartu sumažintų turimos informacijos kiekį – tokiu būdu ta informacija tampa prieinamesnė tolesnei analizei – duomenų pateikimui (angl. *display*). Toliau daromos išvados, jos tikrinamos, siejamos su kitų autorių gautais duomenimis ar teorijomis. Tada vėl grįžtama į pradinį etapą. Baigus rinkti duomenis ir tyrėjui nusprendus nebekartoti ciklo, gauti apibendrinimai susistemunami ir parengiamos galutinės išvados.

Siekiant padidinti tyrimo validumą, gautus duomenis, kodus ir kategorijas peržiūrėjo ir patikrino pedagoginės psichologijos magistrantė Giedrė Kaupaitė. Gauti prasminiai vienetai ir kategorijos iš esmės nesiskyrė.

3. REZULTATAI

3.1 Rezultatų analizės kategorijos ir kodai

Visų tiriamųjų atsakymams priskyrus kodus ir atlikus turinio analizę, buvo išskirtos šios pagrindinės penkios kategorijos:

1. Požiūris į mokyklą ir mokymąsi – kaip tiriamas asmuo vertina, apibūdina buvusią ir dabartinę mokyklą, savo pasiekimus, prisitaikymą jose.
2. Santykiai su bendraklasiais – kaip tiriamasis suvokia savo dabartinių ir buvusių bendraklasių požiūrį į save ir savo požiūrį į juos.
3. Geriausias draugas – kokias savybes tiriamasis pažymi kaip būtinas geriausiajam draugui ar draugams bei kaip apibūdina savo geriausią draugą.
4. Santykiai su tėvais – kaip tiriamasis apibūdina šių santykių kokybę.
5. Požiūris į savo brolių/seserį – kokias tiriamasis išskiria nesutarimų priežastis.

Šios išskirtos kategorijos, bendresnės temos yra sudarytos iš kodų, kurie trumpai apibūdinti 2 lentelėje.

2 lentelė. Pagrindinės temos, jas sudarantys kodai ir jų apibūdinimai.

Tema	Kodas	Kodo apibūdinimas
Požiūris į mokyklą ir mokymąsi	1.Mokytojų kompetencija	Mokytojų elgesys, kontaktas su mokiniais, savo dalyko išmanymas buvusioje mokykloje ir dabar.
	2.Mokymosi krūvis	Mokytojų reikalavimai, pamokų kiekis buvusioje mokykloje ir dabar.
	3.Bendra atmosfera	Tai, kaip jaučiasi gimnazijoje, ką patiria, kokie žmonės ten dirba, mokosi, lyginant su buvusia mokykla.
Santykiai su bendraklasiais	1.Patyčios	Užgauliojimas žodžiu dėl gero mokymosi, kitokios išvaizdos ar požiūrio.
	2.Išnaudojimas	Prašymas duoti nusirašyti mainais už taikius santykius.
	3.Spaudimas	Konfliktai dėl skirtingų interesų, poreikių.
	4.Nepritapimas	Skirtingi interesai, nėra apie ką kalbėtis, susiskaldymas kastomis buvusioje mokykloje.
	5.Bendraminčiai	Panašiai mąstantys ir panašių tikslų, vertybių siekiantys žmonės gimnazijoje.
Geriausias draugas	1.Panašūs interesai, vertybės	(Turi taip pat viskuo domėtis)Sutampantys požiūriai į tai, kas svarbu gyvenime.

	2.Asmeninės savybės	Tai, kokios savybės, bruožai yra svarbiausios draugystėje.
	3.Amžius	Tai, su kokio amžiaus žmonėmis tiriamiesiems labiausiai patinka bendrauti.
Santykiai su tėvais	1.Nesutarimų priežastys	Tai, dėl ko dažniausiai kyla tarpusavio konfliktai.
	2.Lūkesčiai dėl pasiekimų	Tai, ko tėvai iš jų tikisi.
Požiūris į savo brolių/seserį	1.Konfliktai	Dėl ko nesutaria.
	2.Hierarchija	Tai, kokioje pozicijoje brolio ar sesers atžvilgiu suvokia save šeimoje.

Išskyrus šiuos kodus ir juos apjungiančias temas, tiriamųjų pasisakymai dar kartą buvo peržvelgiami ir priskiriami tam tikram kodui. Buvo suskaičiuota, kurie tiriamieji kokias problemas paminėjo ir sudaryta lentelė, kuri pateikiama 1 priede. Galiausiai buvo palyginti vaikinų ir merginų pasisakymai šiomis temomis aprašant visus tiriamųjų požiūrį atitinkančius kodus ir juos pagrindžiant citatomis iš tiriamųjų pasisakymų. Vienos tiriamosios gauti išskirtiniai duomenys, kurie į bendrą duomenų aptarimą nėra įtraukiami ir pateikiami atskirai (3.6 skyrelyje).

3.2 Tiriamųjų požiūris į mokyklą

Kalbant apie tiriamųjų požiūrį į mokyklą, daugeliu atvejų buvo minimi ryškūs skirtumai tarp buvusios mokyklos ir dabartinės – gimnazijos. Šie skirtumai pasireiškė daugeliu aspektų: mokytojų kompetencijos lygiu (tai, kiek išmano savo dėstomą dalyką, kaip sugeba jį tinkamai ir suprantamai pateikti ir kiek jie patys motyvuoti stengtis dėl to, koks ryšys su moksleiviais, išskirtinis mokytojų elgesys su gabiaisiais – teigiamas ar neigiamas), mokymosi krūviu (respondentai kalbėdami lygino abiejose mokyklose mokytojų keliamus reikalavimus, užduodamų namų darbų kiekį ir kontrolinių darbų sudėtingumą, dažnumą), bendra atmosfera mokymosi įstaigose (tai, kaip jaučiasi dabar ir kaip jautėsi buvusioje mokykloje). Tiek merginos, tiek vaikinai yra linkę teigti, kad dabartinėje mokykloje jiems patinka labiau. Beveik visi tyrimo dalyviai (11) pažymi (žr. 1 priedą), kad gimnazijoje gali laisviau jaustis, laisviau reikšti savo mintis ir nuomonę, jaučiasi geriau tarp žmonių su panašiais siekiais, tikslais ir vertybėmis, beveik pusė jų teigia, kad čia geresni mokytojai. Pavyzdžiui, vienas tiriamųjų kalba, jog „*šita mokykla labai skiriasi nuo praeitos, nes čia žmonės draugiškesni, gerbia kitų nuomonę <....> čia galiu laisviau jaustis ir laisviau reikšti savo nuomonę*“. Kitas pabrėžia, kad „*mokykla palyginus su mano buvusia, nu, jinai yra DAUG geresnė, patinka tai, jog mokytojai į tave žiūri kaip į žmogų. Ir klasė šiais metais daug*

geresnė, kadangi čia, į šitą gimnaziją, susirenka tokie vaikai, kurie suinteresuoti būtent mokytis ir ta aplinka yra daug geresnė“, „čia patinka mokytojai, kurie gerai išaiškina viską, gerai sugeba pateikt“, „mokytojai labai kompetentingi, daug labiau žino, negu mano buvusioj mokykloj“. Tačiau išsiskyrė merginų ir vaikinių paminėti kiti mokytojų elgesio su jais ypatumai – dvi merginos nurodė, kad neretai mokytojai jas ignoruoja, t. y., nekviečia atsakinėti, pvz.: „... mane kartais tikrai labai suerzina mano lietuvių mokytoja, nes jinai, nu kaip ir ignoruoja būtų galima pasakyti, nes turbūt žino, kad aš tai moku, tai tiesiog manęs taip ir nekviečia.“, „aš su pakelta ranka galėčiau prasėdėti penkiolika minučių ir galiausiai turėčiau ją nuleisti... gal dėl to, kad aš labai, kaip čia, priešgyniaut mėgstu <....> aš nemėgstu daryti taip kaip visi, aš noriu daugiau, giliau padaryti ir kartais aš tiesiog numoju ranka į tai, ką mes darom, tai jai gal atrodo, kad aš nerimtai žiūriu.“, kai tuo tarpu nei vienas vaikinių tokių mokytojų elgesio su jais tendencijų nepastebėjo. Taip pat merginos dažniau nei vaikinai buvo linkę paminėti ir mokytojų asmeninių savybių svarbą. Anot jų, svarbu ne tik tai, kaip aiškiai mokytojas geba pateikti mokomąjį dalyką ar teisingai vertinti, bet ir tai, kokia asmenybė yra: „stengiuosi šiltai bendrauti, jei tik mokytojas prisileidžia, o jeigu sausas mokytojas, tai iškart ir neįdomios tos pamokos“, „buvusioj patiko auklėtoja, labai mus vertino, buvo šiltas žmogus, paklausdavo apie gyvenimą – patiko tas bendravimas.“ Vietoj to vaikinai, skirtingai nuo merginų, dauguma buvo linkę teigti, kad dažnai su mokytojais diskutuoja dėl gauto įvertinimo teisingumo: „kartais gaudavau įvertinimą ne tokį, kokį reikia, tai užprotestuodavau ir kalbėdavau tada su tais mokytojais, bet dažniausiai jie vis tiek savo aiškino ir nekeisdavo nieko.“, „konfliktų tai man su mokytojais niekad nebūdavo, nebent dėl pažymio pasiginčiju kartais, kai neteisingą parašo.“

Nemažai tiriamųjų minėjo, kad dabartinėje mokykloje ir darbų krūvis didesnis ir geresnį pažymį gauti sudėtingiau. Vienas vaikinių: „nežinau, kaip čia, bet anksčiau turėdavau visą laiką dešimt, o dabar net dviem balais nukrito“. Taigi galima sakyti, kad kai kuriems iš jų dalinai pasireiškia didelės žuvelės mažame tvenkinyje efektas – buvusioje mokykloje, kur jie buvo tarp keletos geriausių mokinių jie jautėsi esantys pranašesnėje padėtyje – mokytojai turėdavo aukštų lūkesčių dėl šių vaikų pasiekimų, tad dažnai suteikdavo privilegijų išsitaistyti prastesnį pažymį ir apskritai buvo linkę pakelti pažymį: „buvusioj mokykloj nebuvo klasėj daug besimokančių taip sakant, tai mokytojai ten iš manęs daugiau tikėjosi <....> jei suklysdavau ten kur, tai mane patempdavo, kas man aišku iš dalies nelabai patikdavo“, „buvau gera mokinė toje mokykloje, tenais vien tik dešimtukais beveik mokinausi ir vat kai kurios mokytojos nu, matėsi, kad man daugiau kreipia dėmesio ir dėl to šiek tiek klasė supyko, <....> sakė, kad aš esu mokytojos numylėtinė“. Kaip teigia ir patys tiriamieji, tokia mokytojų reakcija dažnai sukeldavo klasės nepasitenkinimą tuo mokiniu, kartais ir patyčias.

Apskritai apibendrinant dažniausiai tiriamųjų minimus sunkumus patiriamus mokykloje, galima išskirti šiuos:

- Nepalankus bendraklasių požiūris dėl išskirtinio mokytojo elgesio ir dėmesio gabiajam;
- Arba atvirkščiai – mokytojas gali ne rodyti išskirtinį dėmesį gabiam vaikui, o jį ignoruoti dėl to, kad šis viską ir taip žino arba reiškia pernelyg drąšias idėjas, elgiasi „įžūliai“, neįsikomponuoja į bendrą darbą su klase;
- Netinkama mokyklos atmosfera, kai dauguma susirinkę ne mokyti, o prastumti laiką, o mokytojai nuo to pavargę ir nemotyvuoti gerai atlikti savo darbą.

Taigi gabiems vaikams psichosocialinę adaptaciją mokykloje pagerintų :

- Mokytojas, kuris yra šiltas, palaikantis, išvelgtų asmenybes su jų unikaliais ypatumais kiekviename savo moksleivyje, bet kartu ir būtų ir teisingas, gerai išmanytų savo dėstomą dalyką bei gebėtų suptantamai ir įdomiai jį pateikti.
- Mokymosi aplinka turėtų būti nevaržanti originalumo, kitokio požiūrio ar nuomonės, skatinanti siekti žinių ir tobulėti. Taigi – gana demokratiška ir priimanti.

Apibendrinant galima būtų išskirti šiuos dažniausiai tiriamųjų minimus dabartinės ir buvusios mokyklų skirtumus:

3 lentelė. Mokyklų palyginimas

Mokykla	Teigiami dalykai	Neigiami dalykai
Buvusi	Šilti, artimi santykiai su kai kuriais mokytojais; buvimas vienu geriausių, mokytojų numylėtiniu	Pavargę arba neišmanantys dalyko mokytojai; nesuinteresuoti mokintis moksleiviai
Dabartinė	Draugiška, nevaržanti atmosfera mokykloje; kompetentesni mokytojai	Didelis krūvis: daug reikalaujama, daug pamokų, griežtesni mokytojai

3.3 Santykių su bendraklasiais apibūdinimas

Kalbant apie mokyklą, ne mažiau svarbų, o gal ir svarbesnį vaidmenį moksleivio savijautai joje turi žmonės, su kuriais jis kiekvieną dieną praleidžia tiek daug laiko klasėje ir neišvengiamai, vienaip ar kitaip kontaktuoja – bendraklasiai. Santykiai su klasės draugais svarbūs nuo pat pirmųjų metų mokykloje, tačiau paauglystėje poreikis pritaipyti, susirasti bendraminčių ir būti teigiamai jų vertinamu ypatingai sustiprėja. Gabus vaikas šioje vietoje neretai atsiduria konfliktinėje situacijoje, nes stiprus žinių ir pasiekimų siekis, domėjimasis kiek kitokiomis problemomis neišvengiamai jį

išskiria iš bendraklasių, taigi norėdamas patenkinti priklausomumo poreikį, turi išspręsti dilemą – ar rinktis savo interesus ir asmeninius siekius, ar bendraamžių pritarimą.

Aukščiau buvo aptartas vienas iš bendraklasių nepasitenkinimą galinčių sukelti šaltinių – netinkamas mokytojo elgesys su gabiaisiais, jų išskyrimas iš kitų moksleivių tarpo. Tačiau kalbėdami apie santykius su bendraklasiais, tiriamieji minėjo ir daugiau, labiau su jų pačių elgesiu ar išskirtinumu susijusių klasės draugų reakcijų. Pavyzdžiui, pašaipos dėl gero mokymosi ar skirtingų vertybių, dėl pernelyg aktyvaus „reiškimosi“ pamokų metu, spaudimas kartu bėgti iš pamokų, rūkyti, vartoti alkoholi: „*praeitoj klasėj buvo taip, kad jei tu mokaisi gerai, reiškiasi kažkas netvarkoj su tavimi yra*“, „*prasivardžiuodavo labai, daug kartų būdavo visaip, psichologiškai stengdavosi paveikti tiesiog*“, „*kai jie norėdavo bėgti iš pamokų, o aš atsisakydavau pastoviai ir supykdamo, sakydamo, kad aš mokytojams į užpakalius lendu. Ir išvis, jei nepadarei, ko jie nori, labai supyksta ir užsisėda*“, „*pavyzdžiui aš nebuvo bandęs rūkyti ir šiaip negeriu, tai kai sužinojo, sako skystas tu*“, „*jei už kažką klasėj į kokį klausimą atsakau geriau, tai iškart sulaukiu pasipiktinimo – tipo, kaip tu drįsai čia taip. Jeigu dažnai reiški savo nuomonę per kai kurias pamokas, tai žmonės tavęs ims nemėgti vien dėl to, kad atseit vaidini protingą*“.

Beveik visi tiriamieji (panašiai vaikinai ir merginos) kaip vieną santykių su buvusiais bendraklasiais aspektų paminėjo patyčias (žr. 1 priedą) – užgauliojimą dėl noro mokintis ir gerai sutarti su mokytojais, dėl nenoro prisijungti prie rūkančiųjų, bėgančiųjų iš pamokų ir pan. Dėl ko daugiau trečdalis (5) tiriamųjų jautėsi nepritampantys buvusioje mokykloje. Skirtumai tarp lyčių atsiskleidė kalbant apie išnaudojimą – reikalavimus duoti nusirašyti namų darbus, bei geresnį prisitaikymą naujoje mokykloje. Tik vienas vaikinai kalbėjo apie tai, kad duodavo nusirašyti savo paties atliktus namų darbus, kai merginų tarpe tokių buvo trys (žr. 1 priedą). Viena tiriamųjų papasakojo apie kiek kitokią išnaudojimo atvejį: „*galiu papasakoti tokį įvykį, kai mes turėjom rašyti biologijos kontrolinį ir iš kažkur mano klasiokas gavo tą kontrolinį ir paprašė mano vienos klasiokės, kad jinai jį padarytų. Tai va, ir jinai jį atsiuntė man, nes ten pati turbūt nemokėjo, tai aš ir padariau, bet aišku mes su ta klasioke pasitarėm ir nusiuntėm šiek tiek klaidingą variantą. Ir kitą dieną paklausiau to klasioko, kas dar gavo tą kontrolinį, o jis pasakė, kad nedaug žmonių – tik jis ir dar ten kažkas. O po to kontrolinio man jis taip pasityčiodamas taip pasakė: cha cha, mes nusirašėm nuo tavęs ir visa klasė nusirašė*“.

Merginų tarpe nemažai tiriamųjų ir iki šiol jaučia nuoskaudą dėl buvusių klasės draugų elgesio ir priešišumą jiems: „*kai pasitaiko proga išeiti, tai daug kas iš tokių mokinių išeina kitur, o tie, kurie liko, tai tiems visiems jaučiu gal net geriau dabar, nes vat neliko mokinių, kurie gerai mokosi*“, „*tą jų pavydą ir neapykantą tokią tai labai jaučiau. Na, o aš jiems irgi jaučiu tokią neapykantą*“.

Matyt dėl anksčiau patirto neigiamo bendraklasių požiūrio į juos nei vienas tiriamųjų (išskyrus aukščiau minėtą atvejį, kuris bus aptartas atskirai) neminėjo, kad dabartinėje klasėje jie jaučiasi blogiau, nei buvusioje. Vienas vaikinai ir penkios merginos netgi pabrėžė, jog šioje klasėje jie daug geriau jaučiasi, nes čia visi stengiasi mokintis ir yra sumanūs, su jais galima pasitarti, pasikonsultuoti ir padiskutuoti tiek apie mokslus, tiek kitomis temomis, taigi čia jie jaučiasi tarp panašių į save ir gali sėkmingai pritapti: „šitoje klasėje man tikrai daug labiau patinka, nes anksčiau mes kažkaip nebendravome – lyg atskiri žmonės klasėj, o čia visi daugmaž kaip draugai, žymiai šiltesni santykiai čia <....>, nes čia kitokie žmonės, kitokios vertybės“, „kad ir per pertraukas, jeigu yra kokių nesklandumų su namų darbais ar ką, tai gali nueiti ten ir paklausti ir pasitarti, kaip čia geriau būtų ir šiaip galima su jais padiskutuoti visaip ten.“.

Apibendrinant galima išskirti tokius dažniausiai tiriamųjų minimas neigiamas buvusių klasės draugų reakcijas į juos:

- Spaudimas: nesimokinti, bėgti iš pamokų, konfliktuoti su mokytojais, gerti, rūkyti;
- Išnaudojimas – reikalavimas duoti nusirašyti namų darbus ar per patikrinimus;
- Patyčios – užgauliojimas dėl aktyvumo pamokų metu, noro mokintis ir gerai sutarti su mokytojais.

4 lentelė. Bendraklasių buvusioje mokykloje ir gimnazijoje palyginimas: dažniausiai minimi aspektai

Klasės	Teigiami dalykai	Neigiami dalykai
Buvusi	Labiau susigyvenę tarpusavyje dėl ilgesnio laiko, praleisto toje pačioje klasėje	Netolerancija nepasiduodančiajam „bandos instinktui“; patyčios ir išnaudojimas
Dabartinė	Beveik visi draugiški, motyvuoti, sumanūs ir protingi	Nauji žmonės, kuriuos dar reikia pažinti ir prie kurių reikia priprasti

3.4 Geriausias draugas

Visiems vaikams psichologiniam komfortui labai svarbu turi artimą draugą, kuris suprastų, palaikytų, su kuriuo galimam būtų dalintis savo asmeniniais išgyvenimais ir paslaptimis. Galima teigti, kad gabiam vaikui tokio kompaniono, kuris suprastų jo išgyvenimus, turėjimas galėtų netgi kompensuoti klasėje patiriamą nepritapimo jausmą – būti tas tarpinis veiksnys, kuris susilpnintų klasės priešiško gabių atžvilgiu daromą žalą paauglio savęs vertinimui. Tačiau kaip minėta

anksčiau, šiems vaikams gali būti ne taip paprasta susirasti tokį draugą, nes, kaip nurodo literatūra, šiems vaikams ne mažiau svarbu ir tai, kad draugo gebėjimų lygis būtų panašus. Šioje imtyje išryškėjusios tendencijos aptariamoms toliau.

Visgi pusė vaikinų ir kiek mažiau nei trečdalis merginų teigė neturintys geriausio draugo. Skirtumas dar ir tas, kad tie vaikinai teigė niekada ir neturėję, nes turi daug draugų ir neišskiria vieno, o tos dvi merginos teigė turėjusios geriausią draugę iki septintos klasės, o vėliau keliai išsiskyrę dėl pasikeitusių vertybių ir interesų: *„pirmoje klasėje mes labai susidraugavom, tapom geriausiomis draugėmis ir tada, kokioj septintoj, septintos klasės gale jinai, nu aš jau pastebėjau, kad jinai taip į viską atsainiai žiūri, pradėjo jos mokslai kristi aštuntoj klasėj, jau pasimatė aiškiai, pradėjo nieko nebedirbti, metė visu būrelius, nes irgi buvo ganėtinai aktyvi, žodžiu, aptingo ir tiesiog ją matyt prispaudė, neatlaikė tų visų emocijų ir ji perėjo į TŪ lygį. Dabar geria, rūko ir panašiai. Susitinku su ja, bendrauju, bet nebe taip“*, *„geriausią draugę aš turėjau. Iki septintos klasės buvo viskas gerai, o vėliau tie santykiai kažkaip pašlijo. Nebėra apie ką kalbėti, nu, kažkaip man norisi kito<...> Nu kaip čia pasakius – dėl to ir išsiskyrė mūsų keliai, kad ji žiūri tv detektyvus, o man Discovery labiau prie širdies“*.

Visi, išskyrus vieną merginą, nurodė turintys daugiau nei vieną draugą. Tuo tarpu viena tiriamoji pareiškė, kad jai svarbesni kiti dalykai, nei draugai: *„ir šiaip, jeigu aš turiu laisvo laiko, aš jį geriau sau panaudosiu, ta prasme, na, aš tokia namisėda, aš jau geriau knygą paskaitysiu laisvalaikiu, negu aš jį draugams atiduosiu – man užtenka ten to, kiek mokykloje praleidžiu.“*

Iš tų trijų vaikinų, kurie nurodė turintys geriausius draugus, dviejų geriausi draugai yra merginos, kai tuo tarpu visų penkių merginų geriausios draugai yra moteriškos lyties.

Kaip svarbiausios draugo savybės dažniausiai buvo nurodoma nuoširdumas, atvirumas, tokie patys pomėgiai ir draugo intelekto lygis. Apskritai, kabėdami apie draugystę, dauguma tiriamųjų dėstė gana brandžias mintis: *„ai, nu bet juk kartais reikia ir nepastebėti tų jų trūkumų, juk yra net tokia patarlė: jei nori susirasti draugą, užmerk vieną akį, o jeigu nori išlaikyti draugą, užmerk dvi.“*, *„kai draugauji tai iš tikrųjų labai svarbu manau, kad tu pats gautum kažką vertingo ir jaustum, kad tu gavai kažką vertingo iš tų santykių <...> turi būti kažkas bendro, sutapti vertybės bent iš dalies <...>, o man svarbiausia, kad abu tobulėtų, eitų į priekį“*.

Tačiau ir čia atsiskleidė ryškūs skirtumai tarp to, ką labiau buvo linkę minėti vaikinai, o ką merginos: apie bendrą pomėgių svarbą kalbėjo keturi vaikinai ir tik viena mergina, draugo nuoširdumas svarbus daugiau nei pusei (4) merginų ir tik trečdaliui vaikinų (2), tuo tarpu apie intelekto svarbą minėjo beveik visos merginos ir tik trečdalis vaikinų.

5 lentelė. Vaikinių ir merginų išskirtos draugo savybės: skirtumai, tarp to, ką minėjo vaikinai ir merginos pasakodami apie savo geriausia draugą ar draugus.

Lytis	Draugo savybės
Vaikinai	Komunikabilumas, sutampantys pomėgiai, humoro jausmas
Merginos	Sutampančios vertybės, tobulėjimo siekis, atvirumas, neveidmainiavimas

Taigi apibendrinant galima teigti, kad gabiam paaugliui reikalingas patikimas, nuoširdus, jį suprantantis panašaus intelekto ir panašius siekius puoselėjantis bendraamžis.

Dar vienas ryškus skirtumas tarp lyčių yra tai, kad visi vaikinai teigė mieliau bendraujantys su vienmečiais, su kuriais paprasčiausiai daugiau bendro – problemos, interesai, juokeliai ir pan., kai tuo tarpu daugiau nei pusė (4) merginų tvirtino, jog joms mielesnė suaugusiųjų kompanija, nes jie labiau patyrę, daugiau nusimano, su jais galima įdomiai padiskutuoti: *„lengviausia man bendrauti su vyresniais žmonėmis, nes jaunesni kažkaip, nežinau, nu, man jie atrodo, kažką jiems pasakai, o jie nesupranta to ir tai suerzina, o vyresnis arba neparodo, arba supranta“*, *„draugais ką aš galiu vadinti, tai vadinu tėvų tokius draugus, nu tai suaugusius, su kuriais mes praleidžiam ganėtinai daug laiko <...> jie protingai į viską žiūri, su jais galima protingai padiskutuoti, o bendraamžiai mano, nu tai jie juk vis tiek neturi tiek tos gyvenimiškos patirties ir tiek žinių“*.

3.5 Santykiai su šeima

Kalbėdami apie savo santykius su tėvais dauguma tiriamųjų minėjo, kad didesnių tarpusavio konfliktų nekyla ir kad sutaria ganėtinai gerai. Paprašyti įvertinti šių santykių kokybę dešimties balų sistemoje, jie vidutiniškai rinkosi aštuonetą (vertinimai varijavo nuo šešeto iki devyneto su plusu), minėdami, kad abu tėvai, arba bent vienas jų yra palaikantis, suprantantis: *„na, su abiem tėvais galima sakyti labai gerai sutariu – jie mane visada palaiko ir skatina <...> jie nori man geriausio ir palaiko, kad siečiau ko noriu“*, *„mama mano labai mėgsta parėkauti ir šiaip prisikabinėja prie visokių ten smulkmenų, bet su tėčiu tai labai gerai sutariam ir vienas kitą suprantam“*.

Dažniausia kylančių tarpusavio konfliktų priežastimi, anot tiriamųjų, paprastai tampa įvairios su buitimi susijusios smulkmenos (pvz., kambarių nesutvarkymas), kartais žemesni pažymiai ir ypatingai tėvų bandymai apriboti, varžyti šių paauglių laisvę (draudimas eiti į kokį viešą renginį ar vakarėlį, nurodinėjimas, kaip dera elgtis ir pan.): *„man atrodo, mes visą laiką suprantam vieni kitus, neignoruojam vienas kito jausmų ar norų, tik kartais man labai nepatinka, kai jie*

nenori, kad aš ką nors daryčiau, kas man labai patinka ir draudžia <....> arba dar kartais nurodinėja ten ką turiu daryti ir kaip“, „nervuoja, kai noriu kur nors išeiti savaitgalį ir neišleidžia, tada ir pyksta. Nu tiesiog kartais jie nesupranta manęs, bet manau visiems čia taip su tėvais <....> labai daug draudimų ir išvis labai mane saugo jie ir tas man labai nepatinka, nes noriu būti savarankiškas “.

Du iš tiriamųjų – viena mergina ir vienas vaikinys yra vieninteliai vaikai šeimoje, tad jų apie santykius su broliais ir seserimis nebuvo klausama. Iš likusiųjų, trys vaikinai ir dvi merginos pažymėjo, kad dažniausiai su broliais ir seserimis sutaria gerai, o jei ir kyla konfliktai, tai jie paprastai būna trumpi ir nestiprūs. Dažniausia konfliktų priežastimi visi vienareikšmiškai nurodė kai kurių daiktų, pvz., kompiuterio, nepasidalijimą: *„su broliu normaliai sutariam, kartais ir pažaidžiam kartu, tik dažnai sunervina, nes kaip mažiukas, tai įkyrus labai, lenda prie mano daiktų, prie kompiuterio“, „kol turėjom vieną kambarį ir vieną kompiuterį, tai būdavo daug barnių, bet dabar, kai gyvenam skirtinguose kambariuose, viskas vėl normaliai“.*

Iš vienuolikos brolius ar seseris turinčių respondentų tik dvi merginos minėjo jaučiančios su jais konkurenciją ir dėl savo akademinių pasiekimų dažnai pasijaučiančios pranašesnėmis už savo prasčiau besimokančius brolius/seseris: *„mano sesei dabar dvidešimt, bet aš jaučiu, kad jinai dar nėra suaugusi. Jai svarbūs tokie banalūs dalykai <....> mano sesuo stoji kad tik kur nors įstotų ; ir apskritai prasčiau už mane mokėsi, tai tėvai į mane iš tikrųjų sudeda didžiausias viltis. <....> aš negaliu pasakyti, kad ten ta mano sesuo neprotinga, gal kokioj srity ir jinai protingesnė, nors, aišku labai sunku būtų surasti tokią sritį“, „kartą aš gavau devynis iš matematikos kontrolinio, o jis gavo dešimt ir taip parėjęs namo sako cha, aš tave aplenkiau, tai man taip biškį skaudžiai buvo <....> ir šiaip jis mėgsta kartais mane panervuoti – viską daro iš paskos. Ir groti mokintis pradėjo tik dėl to, kad aš groju, nors ten visai ne jo stichija ir dabar jau nepatinka jam. O man patinka.“.* Viena tiriamųjų teigė suprantanti, kad neteisingai elgiasi, bet vis tiek dažnai primenanti savo vyresniajai seseriai, kad yra už ją protingesnė: *„aš apskritai turiu tokią blogą savybę, kad jeigu noriu, galiu labai stipriai įžeisti žmogų, nu čia blogai, aš žinau, bet kartais naudojuosi tuo ir kartais aš jai pasakau, kad va, aš už tave protingesnė ir ką tu čia man išvis aiškini“.*

3.6 Išskirtinis atvejis.

Kaip minėta aukščiau, tiriamieji gimnazijoje jaučiasi arba geriau arba bent jau ne blogiau nei buvusioje mokykloje. Tačiau vienos tiriamosios duomenys labai skiriasi nuo likusiųjų, nes ji teigia, kad naujoje aplinkoje jai gana sunku adaptuotis. Todėl nusprendėme, kad pravartu būtų šį atvejį paanalizuoti išsamiau.

Mergina teigė, kad ypatingai pirmąjį pusmetį adaptuotis buvo labai sunku – mokytojai griežti, ne taip atlaidžiai žiūri į “kvailas klaidas”, su jais ne tokie šilti santykiai, kaip ankstesnėje

mokykloje. Nors pati mergina teigia, kad klasės draugai nėra priešiški nusiteikę, tačiau kadangi ji yra labai tyli, tai artimesnių draugių dar nesusirado. Dėl šių ir kitų problemų mergina lankosi pas mokyklos psichologę. Yra vienturtė šeimoje, su tėvais sutaria vidutiniškai – labiau su mama – teigia, kad jos dažniau bendrauja, negu su tėčiu, su kuriuo ryšio beveik visai nėra. Panašu, kad tėvai jai nurodo, ką turi rengtis, kaip elgtis, kaip atrodyti, spaudžia dėl pažymių – nesigilina į priežastis, kodėl iš tikrųjų tas pažymys mažesnis, bet svarbu, kad neatitinka iškeltos kartelės. Mergina teigia vaikystėje buvusi gana sociali, tačiau vyresniame amžiuje pamažu užsidarė savyje. Jau pradinėse klasėse ryškėja tendencija bendrauti su atstumtaisiais – turėjo ligotą draugę, su kuria daugiau niekas nebendravo, vėliau su ja susipyko ir atsirado kita, kuri irgi buvo „tyli, rami“. Įprato būti viena, nematoma ir vėliau jaučiasi nejaukiai tarp kitų, su kuriais reikia bendrauti: *„ir paskui kažkaip po truputį labai užsidariau savyje, tai paskui būna ir keista net, kad bendrai kažkaip būnam, kai daug žmonių“*. Jos jau ilgai naudojama strategija – likti nematomi, tyliai, niekam neužkliūti. Vadinasi, kažkiek tokia taktika pasiteisina – ji lieka saugi, nereikia rizikuoti, kad bandydama bendrauti, ieškoti ryšio patirs tiesioginį atstūmimą, todėl pasirenka vienišės vaidmenį. Tačiau ne kiekvienu atveju tai suveikia ir kai nesuveikia, tas ją labai nustebina: *„būdavo tokios anketos klasės, tai viena mergaitė buvo parašius, kad nelabai manęs mėgo, tai kažkaip labai keista buvo, nes nieko aš jai ir nedariau blogo, nu o šiaip visi su manimi normaliai elgdavosi, paskui ir ta mergaitė su manimi normaliai elgėsi ir tikrai... gal jinai paprasčiausiai nepažino manęs, tai ir dėl to. Aš kai mažai taip bendrauju, tai gal iš šalies ir atrodau kokio ten pasikėlus ar šalta labai.“*

Kaip pati mini, turi vieną gerą draugę kieme, jaunesnę, su kuria jaučiasi kaip seserys, tačiau savo amžiaus pranašumą taip pat jaučia bendraudama ir eilinį kartą atlieka globėjos vaidmenį – neišeina užmegzti lygiaverčių santykių: *„o šiaip jinai yra jaunesnė ir pas ją šitokio naivumo yra daugiau. Jinai ir ne iš pradžių galvoja, ką sakyti, o pirmiau pasako, po to tik pagalvoja... Nu tokia dar nu jinai labiau vaikas dar, o aš tokia labiau į suaugusį.“* Be to, globėjo vaidmenį atlieka ne tik su jaunesniais, bet ir su senais žmonėmis – pasakoja, kaip kaimynei senutei ir jos šuniui dažnai kompaniją mieliau palaikydavo, nei bendraudavo su kiemo bendraamžiais. Apie bendravimą su vyresniais ir jaunesniais kalba taip: *„su vyresniais gal paprasčiau, tos ir temos protingesnės, nes jaunesni, o kartais ir bendraamžiai tarkim nelabai tuo domisi ir žino tai būna taip sunkiau, ir šiaip iš vyresnių daugiau patirties ir šiaip žinių galima išgirsti, o su jaunesniais, su jais irgi paprasčiau kažkaip, nes jie biškį dar kaip jaunesni, paprastesni, vaikiškesni.“* Taigi šios citatos parodo, kad tiriamajai priimtinau bendrauti arba su už save jaunesniais, prieš kuriuos galėtų jaustis pranašesnė ir kuriuos galėtų globoti, arba su vyresniais, bet ne su savo amžiaus ir lygio jaunuoliais. Interviu metu surinktų duomenų nepakanka, kad galima būtų daryti tvirtą išvadą apie tai, kodėl ji vengia kontakto su bendraamžiais, tačiau panašu, kad tai greičiau gali būti susiję su aukšto lygio atstūmimo

baime, o ne su tuo, kaip kitais minėtais atvejais, kad su savo amžiaus žmonėmis nerandama bendrų temų dėl intelektualinio pranašumo.

Šis pavyzdys aiškiai parodo, kad aukšti intelektualiniai gebėjimai ir galbūt gebėjimas geriau ir įvairiapusiškiau suvokti socialines situacijas dar nereiškia, kad šie vaikai lengviau susidoroja su savo problemomis šioje srityje. Taigi nors aiškesnė sąsaja tarp šios merginos sunkumų ir gebėjimų neatsiskleidė taip aiškiai kaip kitais aptartais atvejais, tačiau tai yra akivaizdus atvejis, kad ir gabūs vaikai gali susidurti su problemomis, kurias patys nėra pajėgūs įveikti, dėl ko nukenčia ir mokymosi rezultatai, o taip pat kenčia ir pats vaikas.

4. REZULTATŲ APITARIMAS

Siekiant išsiaiškinti, kokie yra gabių vaikų psichosocialiniai sunkumai paauglystės amžiuje, buvo atliktas kokybinio pobūdžio tyrimas, kurio metu buvo apklausta 13 dalyvių pusiau struktūruoto interviu metodu, o toks tiriamųjų kiekis neleidžia daryti labiau apibendrintų išvadų, pritaikomų visai gabių paauglių populiacijai. Iš gautų rezultatų galima tik numatyti tendencijas, o tvirčiau teigti galima tik tai, kad minėti sunkumai yra būdingi šiame tyrime dalyvavusiems paaugliams. Tačiau nagrinėjant tokią temą, tai nėra trūkumas, nes, kaip minėta anksčiau (žr. įvadą), gabiųjų populiacija nėra homogeniška psichosocialinės adaptacijos požiūriu, todėl nėra prasmės ieškoti visiems gabiesiems būdingų problemų ar kaip tik geresnio prisitaikymo įrodymų. Šiuo tyrimu tebuvo siekiama detaliau išskirti ir išsamiau aptarti, su kokiais sunkumais gabūs paaugliai susiduria mokykloje, namuose, tarp bendraamžių, kiek tos problemos paplitę tiriamųjų tarpe. Į šiuos sunkumus bandėme pažvelgti giliau – iš tiriamųjų perspektyvos ir įvertinti, kaip apskritai šie vaikai aiškina savo konfliktus su aplinka, kaip į juos reaguoja.

Apibendrinus gautus rezultatus, galima pastebėti, kad nors dauguma tiriamųjų ir gana gerai prisitaikę – mėgsta eiti į mokyklą, sutaria su mokytojais ir bendraklasiais, turi draugų ir bendraminčių, šeima juos supranta, palaiko ir skatina jų aspiracijas, tačiau beveik visi jų nurodę patyrę tam tikrų sunkumų buvusioje mokykloje ir jaučiantys nepasitenkinimą ja bei džiaugiasi perėję į gimnaziją. Tačiau viena tiriamoji nepritampa ir gimnazijoje (dėl to netgi lankosi pas mokyklos psichologę), dauguma geriau sutaria ir mieliau bendrauja su suaugusiaisiais, nei su bendraamžiais, daugiau laiko skiria mokymuisi, nei bendravimui. Taigi, galima teigti, kad nors jie ir lengviau pritampa bei geriau jaučiasi labiau jų poreikius atitinkančioje mokymosi aplinkoje, tam tikri specifiškumai šių vaikų psichosocialinėje raidoje paauglystės metu išlieka. Šiuos skirtumus jau tokioje nedidelėje imtyje galima paaiškinti tuo, kad psichosocialinę adaptaciją įtakoja daugybė veiksnių, pradedant paties gabaus paauglio asmeninėmis savybėmis, baigiant tėvų palaikymu ir tinkama mokytojo pozicija, o kadangi imtis nebuvo pasirinkta taip, kad ją sudarytų tik tam tikromis asmenybės savybėmis, socioekonominiu statusu, to paties lygmens tėvų išsilavinimu ir t. t. pasižymintys vaikai, nenuostabu, kad nepaisant tam tikrų dėsningumų, gauta tokia duomenų įvairovė. Apskritai manome, kad šiame tyrime nehomogeniška imtis leido atskleisti įvairesnių adaptacijos aspektų ir sunkumų. Taigi dabar aptarsime plačiau gautus rezultatus ir tiriamųjų paminėtus sunkumus kiekvienoje šių sričių: mokykla, šeima, draugai.

Mokykla. Didžioji dalis tiriamųjų minėjo, kad gimnazijoje jie jaučiasi geriau, nei savo buvusiose mokyklose. Čia jie jaučiasi esantys tarp žmonių, su panašiais siekiais, įsitikinimais, poreikiais, todėl jiems čia lengviau pritapti prie bendraamžių. Nepaisant to, tiriamųjų buvo paminėti

ir keletas neigiamų aspektų – griežtesni mokytojai, didesni reikalavimai, dėl ko gaunami žemesni įvertimai negu ankstesnėje mokykloje. Be to, čia mokytojai nebežiūri kaip į išskirtinį mokinį, nes gimnazijoje visi tokie – motyvuoti, siekiantys žinių ir gero įvertinimo, todėl moksleiviai teigė nebegaunantys jokių nuolaidų suklydus ar privilegijų. Atsižvelgiant į šiuos duomenis, galima teigti, kad kitų autorių (F. Preckel, M. Zeidner ir kt., 2008) minimas „didelės žuvelės mažame tvenkinyje“ efektas pasireiškia tik dalinai: būdami tarp panašaus pasiekimų lygio moksleivių šiame tyrime dalyvavę tiriamieji jaučiasi geriau lyginant su buvusia klase, kuri buvo mišri šiuo atžvilgiu, ir padidėjusios konkurencijos bei savo išskirtinio statuso praradimo labai nesureikšmina. Matyt, šiems paaugliams pritaipimo ir priklausomybės grupei poreikis yra stipresnis, negu intelektualinio pranašumo prieš kitus poreikis. T. y., jiems svarbiau būti ir mokintis tarp tokių, kurie juos supranta, negu tarp tokių, prieš kuriuos gali jaustis užimantys privilegijuotą padėtį klasėje mokytojo akyse.

Apie buvusią mokyklą dauguma atsiliepė neigiamai ir paminėjo nemažai problemų, kurias jie ten patirdavo: visų pirma, juos slėgė pati atmosfera mokyklos – kai dauguma susirinkę nemotyvuoti, o mokytojai pavargę nuo to ir taip pat nesistengia gerai atlikti savo darbą, mokytojas skirdavo išskirtinį dėmesį gabiajam tuo sukeldamas klasės draugų priešišumą. Apskritai kalbėdami apie mokyklą, tiriamieji daug dėmesio skyrė mokytojams: jų elgesiui, asmenybės savybėms, pabrėždami ne tik mokytojo, kaip žinių perdavėjo vaidmenį, bet ir mokytojo, kaip artimo, palaikančio, geranoriško žmogaus svarbą mokykloje. Šioje vietoje išryškėjo tokie lyčių skirtumai:

- merginos labiau linkusios akcentuoti mokytojo asmenybės svarbą ir pastebėti subtilesnius mokytojų elgesio su jomis niuansus (šiuo atveju – ignoravimą). Tai siejasi su autorių (pvz., Žukauskienė 2004; Dalzell, 1998) nurodomais bendrais paauglių mergaičių ypatumais: joms svarbiau nei berniukams tampa artimi santykiai ir jos labiau linkusios ir jautriau vertina aplinkinių motyvaciją, ketinimus ir pan.

- vaikinai dažnai linkę ginčytis ir protestuoti dėl jų manymu neteisingo įvertinimo. Tai leidžia daryti prielaidą apie su lytimi susijusių stereotipų poveikį tyrime dalyvavusių gabių vaikinių ir merginų elgesiui: merginos mažiau linkusios prieštarauti autoritetui, nes iš jų tikimasi paklusnaus, santūraus elgesio, o iš vaikinių – aktyvumo ir drąsos.

- kalbant apie bendraklasius, atsiskleidė, kad vaikinai geriau įveikia jiems kylančius socialinius sunkumus ir geriau funkcionuoja jiems priešiškoje aplinkoje nei merginos. Jie nelinkę labai jaudintis dėl patyčių, kai tuo tarpu merginos lig šiolei jaučia nuoskaudą dėl buvusių bendraklasių, ypatingai akcentuoja, kad dabartinėje klasėje jaučiasi žymiai geriau.

Šeima. Iš to, kaip tiriamieji kalbėjo apie savo tėvus, galima daryti išvadą, kad šeima daugumai šių paauglių yra vienas pagrindinių ramsčių – jie minėjo turintys supratingus, palaikančius tėvus, kurie juos skatina siekti to, kas jiems iš tikrųjų įdomu, supranta jų poreikius.

Taip pat nemažai vaikų ir merginų minėjo, kad vienaip ar kitaip jie jaučia, kad tėvai iš jų daug tikisi, tačiau tai jų neslegia, nes tai pateikiama kaip paskatinimas ir palaikymas paties vaiko siekių, o ne savo reikalavimų primetimas. Kaip teigia autoriai (H.J.Dallzell, 1998), pati geriausia šeimos aplinka gambiajam yra tokia, kuri apjungia aukštus lūkesčius ir intelektinę stimuliaciją su rūpesčiu ir parama. Taigi, galima daryti prielaidą, kad šis veiksnys yra vienas įtakojančiųjų šių paauglių palyginti gerą prisitaikymą prie aplinkos ir pasirinktą sprendimą ne toliau kęsti savo buvusioje mokykloje patiriamas problemas, o pačiam keisti savo mokymosi aplinką į labiau tinkamą, priimtina ir pereiti į gimnaziją nepaisant galimos rizikos.

Dažniausiai tiriamųjų minima konfliktų su tėvais priežastis – laisvės ribojimas ir nesutarimai dėl buitės darbų – visiškai sutampa su literatūroje aptinkamais bendros paauglių populiacijos minimais nesutarimų su tėvais ypatumais. Tiriamieji pyksta ant tėvų, kad šie neleidžia jiems patiems nuspręsti, kaip dera elgtis, kada ruošti namų darbus, o kada eiti į vakarėlį ir pan.

Draugai. Rezultatai rodo, kad nemažai tyrime dalyvavusiųjų neturi geriausio draugo, tačiau ir tarp tų neturinčių išsiskyrė bent kelios kategorijos atsakymų – tie, kurie turi daug draugų, su jais leidžia laiką ir gana artimai bendrauja, tačiau negalėtų iš jų išskirti geriausio, tie, kurie turi daug draugų/pažįstamų, su kuriais kartais pabendrauja, bet jiems svarbiau kiti dalykai, pvz., mokslai ir tie, kurie turėjo geriausius draugus, bet jų keliai išsiskyrė. Pirmoji kategorija yra labai komunikabilūs, mėgstantys bendrauti ir jiems svarbūs draugai, su kuriais galėtų tiesiog „gerai leisti laiką“, antroji – tie, kurie „stengiasi su visais palaikyti gerus santykius, nesipykti“, tačiau jiems nėra taip svarbu buvimas kartu su bendraamžiais, tretiesiems svarbu turėti artimą žmogų, su kuriuo galėtų artimai bendrauti – dalintis savo išgyvenimais, kartu leisti laiką, tačiau šiems vaikas taip pat be galo svarbu, kad draugas būtų panašaus intelekto lygio, puoselėtų tas pačias vertybes ir siektų tų pačių tikslų (gerai mokintis ir pavyzdingai elgtis mokykloje, nerūkyti, negerti ir nesudidėti su tai darančiais, siekti asmeninio tobulėjimo ir pa), taigi galima sakyti, kad jie gana griežti ir reiklūs renkantis, su kuo bendrauti ir kai jų draugų vertybės pasikeičia (buvo paminėtas ir tas pats kritinis periodas – septinta klasė), santykiai nutraukiami.

Nemažai tyrime dalyvavusių merginų minėjo, kad joms labiau patinka bendrauti su vyresniais už save, nei su savo bendraamžiais. Tai paaiškina ir kitų autorių darbuose (H.J.Dalzell, 1998) aptinkamas teiginys, kad gambiaji nereta mieliau pasirenka vyresniųjų draugiją dėl to, kad yra pralenkę bendraamžius savo intelektine raida ir todėl jiems jie atrodo neįdomūs. Tačiau šiame tyrime nei vienas vaikinys nepaminėjo tokios tendencijos. Tai galima paaiškinti tuo, jog, kaip minėta aukščiau, tyrime dalyvavusieji vaikinai kalbėdami tai, kas svarbu draugaujant dažnai minėjo bendrą veiklą, pvz., sportą, kai tuo tarpu merginos buvo labiau linkusios akcentuoti artimą asmeninį

santyki su draugu – nuoširdų, atvirą bendravimą ir beveik visos minėjo draugo intelekto svarbą – kad galima būtų pasikalbėti ir rimtomis temomis, apie pasaulyje aktualias problemas bei tai, kad tie santykiai ir pokalbiai kažką duotų: žinių, peno apmąstymams ir pan. Taigi akivaizdu, kad gana skiriasi tiriamųjų požiūris į draugystę priklausomai nuo lyties, o gabių merginų reikalavimus draugui, kai nerandama bendraminčių savo vienmečių tarpe, geriausiai atitinka vyresni.

Išskirtinio atvejo aptarimas. Vienos tyrime dalyvavusios merginos interviu metu surinkti duomenys labai išsiskyrė iš likusiųjų tarpo. Priešingai nei kiti tiriamieji, mergina gana sunkiai adaptuojasi gimnazijoje, palaiko labai ribotus kontaktus su bendraklasiais, bijo naujų mokytojų ir išgyvena stiprų nerimą dėl pasikeitusių reikalavimų. Dėl šių problemų ji jau daugiau nei pusę metų lankosi pas mokyklos psichologą. Šiuo atveju sunku pasakyti, kas būtent įtakoja tokius sunkumus; jeigu likusi tiriamųjų imtis aiškiai nurodė nepritapimo buvusioje mokykloje priežastis ir gana gerai adaptuojasi gimnazijoje, tai šios merginos problemų šaknų – kodėl ji jau pradinėse klasėse pasirinko tylios, vienišos, niekam neužkliūti besistengiančios, „nematomos“ mergaitės rolę – vertėtų ieškoti giliau. Galima tvirtinti, kad šis atvejis – tai dvigubo ypatingumo pavyzdys (ir gabumai, ir psichologinės problemos), akivaizdžiai iliustruojantis, kaip stiprios emocinės problemos paveikia ne tik paauglės psichosocialinę adaptaciją jai gana palankiame klasės ir mokyklos kolektyve, bet ir kaip tai, kaip jos trukdo aukštiesiems akademiniam pasiekimams, nepaisant merginos intelektinių gebėjimų lygio.

Apibendrinant galima teigti, kad nors tyrime dalyvavusių gabių paauglių minimi sunkumai kai kur ir sutapo su apskritai paauglių patiriamomis problemomis (pvz., konfliktai su tėvais dėl laisvės ribojimo), išryškėjo ir keletas specifinių ypatumų, būdingų jų psichosocialinei adaptacijai: sunkumai pritampant klasėje, ypatingai, jei klasė akademių pasiekimų atžvilgiu yra mišri – pasireiškia netolerancija, netgi priešiškus geriau besimokančiajam, jis patiria dėl to patyčias, spaudimą ir yra išnaudojamas; mokytojai yra linę su gabiais vaikais elgtis išskirtinai – įprastoje klasėje jie pastebi tik gabųjį, skiria jam daugiausia dėmesio, suteikia lengvatas, pakelia pažymius, gimnazijos klasėje gali būti pernelyg griežti ir nejautrūs, net ignoruojantys bei atvirkščiai nei ką tik minėtuojų atveju, gali nepastebėti atskirų moksleivių, jų asmenybių ir kitų ypatumų, į kuriuos svarbu atsižvelgti, kad gabusis gerai jaustųsi; keletas tiriamųjų teigė, kad santykiai su draugais jiems nėra labai svarbūs ir kad geriau leisti laiką vienam, merginos buvo linę minėti, kad joms labiau patinka bendrauti su suaugusiaisiais, negu su bendraamžiais.

Žvelgiant į šias išvadas iš kitos pusės, galima pažymėti, kad tyrime dalyvavusių vaikų sėkmingai psichosocialinei adaptacijai svarbu palaikantis mokytojas ir geras asmeninis santykis su juo, demokratiška mokyklos aplinka, mokymasis tarp panašių į save arba bent jau panašių interesų

ir vertybių draugo turėjimas ir galėjimas su juo dalintis savo nuomone, patirtimi, išgyvenimais, siekius ir interesus palaikanti ir supratinga, priimanti šeima, nekonfliktiški tarpusavio santykiai joje.

Tyrimo trūkumai ir rekomendacijos. Pasirinktoji imtis gali nepilnai atspindėti gabių vaikų patiriamus sunkumus, nes gana nedidelis tiriamųjų skaičius, todėl negalima apibendrinti duomenų visai gabiųjų populiacijai. Tiriamieji nebuvo sulyginti kitais demografiniais aspektais, tokiais kaip socialinė padėtis, tėvų išsilavinimas ir pan. Be to, galbūt tie paaugliai, kurie patys ryžtasi aktyviai keisti jiems netinkančią aplinką susiduria su mažiau ar su kitokiomis problemomis. Nepaisant to, šie trūkumai tik dalinai trukdo pagrindiniam šio apžvalginio tyrimo tikslui – atskleisti kiek galima daugiau potencialių kliūčių gabių vaikų adaptacijai mokykloje, tarp bendraamžių ir šeimoje.

Kitas trūkumas, kurį derėtų paminėti – tai pasirinktas atrankos kriterijus – nes įtraukiami tik vaikai su aukštais intelektualiais gebėjimais, bet nebūtinai patenka ir kūrybingi ar gabūs muzikai, kitiems menams; gali būti, kad jų problemos taip pat specifinės, o gal ir dar ryškesnės.

Atliekant panašius tyrimus ateityje, vertėtų įtraukti daugiau duomenų šaltinių: ir tėvus, ir mokytojus, ir bendraklasius; atsirinkti didesnę tiriamųjų imtį ar keletą amžiaus grupių, kas leistų išskirti daugiau ir kitokių problemų, o šio tyrimo metu gauti duomenys galbūt galėtų praversti sudarant specialų klausimyną gabiems, leidžiantį kiekybiškai įvertinti, su kiek ir su kokiais sunkumais susiduria konkretus vaikas, kad jam galima būtų padėti efektyviau adaptuotis.

IŠVADOS

1. Tiek šiame tyrime dalyvavusiems gabiems vaikinams, adaptuojantis prie mokyklos aplinkos labai svarbų vaidmenį atlieka: bendraamžiai (gabieji geriau jaučiasi gebėjimų lygio ir puoselėjamų vertybių, tikslų atžvilgiu homogeniškesnėje klasėje); mokytojai (svarbu ne tik mokytojo dėstomo dalyko žinių gylis, bet ir asmeninis santykis su gabiuoju); mokyklos atmosfera (demokratiškumas, orientacija į pasiekimus, bet kartu ir į šiltus santykius).
2. Bendrojo lavinimo mokyklose dėl turimų skirtingų siekių ir požiūrių gabieji neretai patiria bendraamžių patyčias, spaudimą ir išnaudojimą.
3. Mokytojai linkę ypatingai elgtis su gabiaisiais: jei mokytojo mėgstamas – išskiriamas iš klasės, giriamas, suteikiama privilegijų; jei nemėgstamas – ignoruojamas, piktai reaguojama į šmaikščias replikas ir mokytojo išsakytų teiginių kvestionavimą.
4. Daugumos tiriamųjų šeimos charakteristikos kompensuoja neigiamą išorinės socialinės aplinkos poveikį jų psichologinei gerovei – tėvai juos supranta ir palaiko jų siekius, bet nekelia per aukštų reikalavimų dėl akademinų pasiekimų.
5. Gauti skirtumai tarp lyčių:
 - Merginos jautriau nei vaikinai reagavo į buvusioje mokykloje patirtus sunkumus – kalbėjo apie jaučiamą nuoskaudą, ypatingai akcentavo dabartinės klasės privalumus, kai tuo tarpu vaikinai to neminėjo.
 - Merginos labiau linkusios bendrauti su vyresniais, o vaikinai – su bendraamžiais.
 - Merginoms pabrėžė draugo intelekto ir nuoširdumo svarbą, o vaikinams svarbiau bendra veikla ir panašūs pomėgiai.
 - Vaikinai dažniau linkę diskutuoti su mokytojais dėl įvertinimo, o merginos labiau stengiasi elgtis pavyzdingai ir būti paklusnios, santūresnės.

LITERATŪRA:

1. Barrett H. O. An intensive study of 32 gifted children // *Personnel & Guidance Journal*, 1957, Nr. 36, p. 192-194.
2. Bland L.C., Sowa C.J. An overview of resilience in gifted children // *Roeper Review*, 1994, Nr. 17, p. 77-81.
3. Coffey A., Atkinson P. *Making Sense Of Qualitative Data: Complementary Research Strategies*, Sage, 1999.
Prieiga per internetą:
<http://books.google.com/books?id=lstE3peAdPMC&printsec=frontcover&dq=Making+Sense+Of+Qualitative+Data:+Complementary+Research+Strategies&hl=lt>
4. Cross T. L., Coleman L. J. Psychosocial diversity among gifted adolescents: An exploratory study of two groups // *Roeper Review*, 1995, Nr. 17, p. 181-186.
5. Dalzell H. J. Giftedness: Infancy to adolescence – a developmental perspective // *Roeper Review*, 1998, Nr. 20, p. 259-265.
Prieiga per internetą:
<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=22&hid=5&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWVhc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=eric&AN=EJ571836>
6. Fiedler E. D. Gifted Children: The Promise of Potential / The Problems of Potential, 401-442 p. (iš Schwean V. L., Saklofske D. H. *Handbook of Psychosocial Characteristics of Exceptional Children*, Springer, 1999).
Prieiga per internetą:
<http://books.google.com/books?id=RM0HSrOVhxgC&pg=PP1&dq=Handbook+of+Psychosocial+Characteristics+of+Exceptional+Children&hl=lt>
7. Frydenberg E. *Adolescent Coping – Theoretical and Research Perspectives*, Routledge, 1997.
Prieiga per internetą:
<http://books.google.com/books?id=4VKv6HicCysC&pg=PR3&dq=Adolescent+Coping+%E2%80%93+Theoretical+and+Research+Perspectives,+Routledge&hl=lt>
8. Garland A., Zigler E. Emotional and behavioral problems among highly intellectually gifted youth // *Roeper Review*, 1999, Nr. 22, p. 41-45.

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=6&hid=7&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=2381491>

9. Gifted children's special emotional needs // CQ Researcher, 1997, Nr. 7, p. 273-282 .

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=32&hid=108&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9704110738>

10. Girdzijauskienė S. Kokybinis interviu : metodiniai nurodymai, Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija, 2006.

11. Hoge, R. D. Exploring the link between giftedness and self-concept // Review of Educational Research, 1993, Nr. 63, p. 449-466.

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=24&hid=5&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9407011252>

12. Karnes F.A., McGinnis J.C. Self-actualization and locus of control of gifted children in fourth through eighth grades // Psychological Reports, 1995, Nr. 76, p. 1039-1943.

13. Lovecky D.V. Identity development in gifted children: Moral sensitivity // Roeper Review, 1997, Nr. 20, p. 90-95.

14. Luthar, S. S., Ziglar E., Goldstein D. Psychosocial Adjustment among Intellectually Gifted Adolescents: the Role of Cognitive-Developmental and Experiential Factors // Journal of Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines, 1992, Nr. 33, p. 361-373.

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=18&hid=7&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=11358863>

15. McCallister C. , Nash W.R. The social competence of gifted children: Experiments and experience // Roeper Review, 1996, Nr. 18, p. 273-277.

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=58&hid=5&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9607073705>

16. Meckstroth E.A. Parents' role in encouraging highly gifted children // *Roeper Review*, 1990, Nr. 12, p. 208-301.
17. Mendaglio S., Tillier W. Feeling Bad Can Be Good: Using Dabrowski's Theory To Reframe Gifted Children's Adjustment Difficulties, 1992 (pranešimas)
Prieiga per internetą:
<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=54&hid=103&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=eric&AN=ED371548>
18. Miles M. B., Huberman A. M. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, 2nd Edition, Sage, 1994.
Prieiga per internetą:
http://books.google.com/books?id=U4IU_wJ5QEC&printsec=frontcover&dq=Qualitative+Data+Analysis:+An+Expanded+Sourcebook&hl=lt
19. Myers D.G. *Psichologija*, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000.
20. Norman A. D., Ramsay S. G. Relationship between levels of giftedness and psychosocial adjustment // *Roeper Review*, 1999, Nr. 22, p. 5-10.
Prieiga per internetą:
Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=5&sid=31255106-e7544bf2b5dba1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=2381485>
21. Porath M. Gifted children's understanding of intelligence // *Roeper Review*, 1997, Nr. 20, p. 95-99.
Prieiga per internetą:
<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=52&hid=108&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=14900>
22. Preckel, F., Zeidner M. Female 'big fish' swimming against the tide: The 'big-fish-little-pond effect' and gender-ratio in special gifted classes // *Contemporary Educational Psychology*, 2008, Nr. 33, p. 78-96.
23. Reis S. M., Renzulli J. S. Current research on the social and emotional development of gifted and talented students: Good news and future possibilities // *Psychology in the Schools*, 2004, Nr. 41, p. 119-130.
Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=26&hid=2&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=11715440>

24. Richards J., Encel, J., Shute R. The emotional and behavioural adjustment of intellectually gifted adolescents: a multi-dimensional, multi-informant approach // *High Ability Studies*, 2003, Nr. 14, p. 153-164.

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=8&hid=4&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=12057681>

25. Steiner H., Carr M. Cognitive Development in Gifted Children: Toward a More Precise Understanding of Emerging Differences in Intelligence // *Educational Psychology Review*, 2003, Nr. 15, p. 215-246.

26. Sternberg R.J., Clinkenbeard P.R. The Triarchic Model Applied to Identifying, Teaching, and Assessing Gifted Children // *Roeper Review*, 1995, Nr. 17, p. 255-260.

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=48&hid=105&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9507105981>

27. Swanson H.L. The relationship between metacognition and problem solving in gifted children // *Roeper Review*, 1992, Nr. 15, p. 43-49.

28. Tomlinson C. A., Murphy M. Gifted Learners in The Middle Grades: in Search of Equity and Excellence, 121-140 p. (iš Anfara V. A., Mertens S. B., Caskey M. M. *The Young Adolescent and The Middle School*, IAP, 2007).

Prieiga per internetą:

<http://books.google.com/books?id=tsLQ-yR8ShAC&pg=PP1&dq=The+Young+Adolescent+and+The+Middle+School&hl=lt>

29. Tuttle D. H., Cornell D.G. Maternal labeling of gifted children: Effects on the sibling relationship // *Exceptional Children*, 1993, Nr. 59, p. 402-411.

Prieiga per internetą:

<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=42&hid=102&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9311303500>

30. Udvari S.J. Competition and the Adjustment of Gifted Children: A Matter of Motivation // Roper Review, 2000, Nr. 22, p. 212-217.
Prieiga per internetą:
<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=40&hid=105&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=3378977>
31. Vaičiulienė A. Paauglio psichologija, Vilnius: Presvika, 2004.
32. Webb J.T. Psychological Counseling with Families of Gifted Children, 1984 (pranešimas).
Prieiga per internetą:
<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=38&hid=102&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=eric&AN=ED269657>
33. Webb J.T. Nurturing the social-emotional development of gifted children // Teaching Exceptional Children, 1995, Nr. 27, p. 76-78.
Prieiga per internetą:
<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=36&hid=106&sid=31255106-e754-4bf2-b5db-a1e5a7996d4a%40sessionmgr7&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9412275989>
34. Zuo L., Tao L. Importance of Personality in Gifted Children's Identity Formation // Journal of Secondary Gifted Education, 2001, Nr. 12, p. 212-224.
35. International Handbook of Giftedness and Talent, 2nd Edition, New York: Elsevier, 2000.
36. Šimelionienė A. Kaip atpažinti gabius vaikus: metodinės rekomendacijos pedagogams, švietimo pagalbos specialistams ir tėvams, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2008.
37. Žukauskienė R. Raidos psichologija, Vilnius: Margi raštai, 2004.
38. Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993

1 priedas. Tiriamųjų viso interviu metu paminėtos (+) temos. Temų sąrašas.

1. Ignoruojantys mokytojai
2. Nekompetentingi mokytojai ankstesnėje mokykloje
3. Geresnė, laisvesnė atmosfera mokymuisi ir saviraiškai gimnazijoje.
4. Patirtos patyčios dėl gero mokymosi ar skirtingų vertybių.
5. Davimas nusirašyti.
6. Sunkumai pritampant ankstesnėje mokykloje.
7. Pasijautimas „savu“ gimnazijoje.
8. Svarbiausia draugo puoselėjamos vertybės, asmeninės savybės (nuoširdumas, patikimumas).
9. Svarbiausia bendra veikla (sportas).
10. Svarbu draugo intelektas.
11. Neturi geriausio draugo.
12. Tėvų lūkesčiai dėl aukštų pasiekimų.
13. Konfliktai su tėvais dėl perdėtos kontrolės.
14. Nepasidalijimas daiktais su broliu/sese.
15. Pranašumo jausmas prieš brolių/sesę.
16. Įdomiau su vyresniais.

Tema	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Tiriamasis																
V-1			+	+	+	+		+	+	+	+	+	+			
V-2			+	+			+		+		+		+	+		
V-3		+	+	+									+			
V-4		+	+						+			+				
V-5			+	+					+				+	+		

V-6		+	+	+		+		+		+	+			+		
M-1		+	+	+		+	+	+		+		+	+			
M-2	+			+					+	+				+	+	+
M-3			+	+	+	+	+	+								+
M-4		+	+	+	+	+	+			+	+	+			+	+
M-5	+		+	+	+		+			+	+	+	+	+		
M-6								+		+			+			+
M-7		+	+	+			+	+		+						
Suma V	0	3	6	5	1	2	1	2	4	2	3	2	4	3	0	0
Suma M	2	3	5	6	3	3	5	4	1	6	2	3	3	2	2	4
Bendra suma	2	6	11	11	4	5	6	6	3	8	5	5	7	5	2	4